

KUML
2004

KUML 2004

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

En højgruppe ved Kvindvad, Vestjylland

Studier over senneolitisk tid

Af KLAUS EBBESEN

Den lille, senneolitiske højgruppe, som her skal beskrives, ligger i Vestjylland, godt 10 km nordvest for Herning (fig. 1).

Egnen dér er et meget kuperet bakkeø-landskab. Toppen af Kvindvad Bakke ligger 60 m o.h. Højene er bygget på vestsiden af højdedraget, der hvor Kvindvad Bakke falder ned mod Herningholm Å.

Den højestliggende, høj 1, er bygget 70-75 m sydvest for bakkens top. De fire høje ligger næsten på række, tæt ved siden af hinanden (fig. 2). Afstanden mellem dem er henholdsvis ca. 20, ca. 27 og kun 10 m (fig. 3).

Undergrunden på stedet er øverst gult grus, i større dybde hvidgult sand. Fra stedet er der 1,2 km mod øst til en anden højgruppe, kaldet Pihøje. På den anden side af Herningholm Å skal man 700 m mod vest for at møde en lille højgruppe ved Børshøj samt ca. 1,8 km mod sydvest til en højgruppe ved Nybo. Ingen af disse høje er undersøgt. Der er heller ikke gjort andre, neolitiske fund i Sinding og Nøvling sogne samt i området deromkring. Højgruppen ligger således meget isoleret.

Den erkendtes og undersøgtes i 1954 og 1956. Indtil da havde den ligget i hede. Under førstegangspløjning stødte ejeren på sten i høj 2. Han tog nogle af dem op, men foranledigede samtidig en arkæologisk undersøgelse.¹

Høj 1

Højen fremtrådte som en ganske lav, udflydende højning. Den var ca. 30 cm høj. Omkring højmidten aflagdes et 4x4 m stort udgravningsfelt. Heri konstateredes en øst-vest-orienteret, rektangulær nedgravning i undergrunden (fig. 4). Den havde rundede hjørner, lidt skrå side og gik 0,55-0,6 m ned i undergrunden. Foroven var den 2,9 m lang og 1,20-1,25 m bred; forneden var den 2,6 m lang og 0,80-0,85 m bred.

Nedgravningen var fyldt med en blanding af jord og sten, de fleste håndstore, nogle større. Stenlægningen var foroven omrodet af ploven. Stenene har

Fig. 1. Kvindvad, Sinding sogn. Stjernen angiver lokalitetens geografiske placering. Kortet viser tillige udbredelsen af dybe dolkgrave. – Efter J. Brøndsted 1938, fig. 239.

Kvindvad, Sinding parish. The star indicates the geographic position of the locality. The map also shows the distribution of deep dagger graves.

Fig. 2. Kvindvad, Sinding sogn. Højenes placering i forhold til hinanden.

Kvindvad, Sinding parish. The topographic relation between the graves.

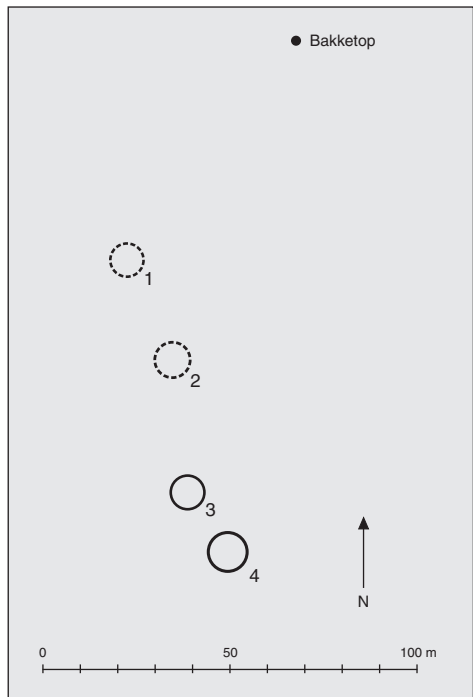

Fig. 3. Højgruppen i Kvindvad, set fra syd.

The group of mounds Kvindvad, seen from the south.

dannet en pakning over, under og omkring en trækiste, som var helt formuldet (grav A). Ca. 0,4 m under undergrundens overflade fandtes lidt øst for gravens midte en flintdolk (fig. 5). Den lå med spidsen mod vest-sydvest. I nærheden af dolken, men i noget højere niveau, fandtes en pilespids. Den blev ikke iagttaget *in situ*.

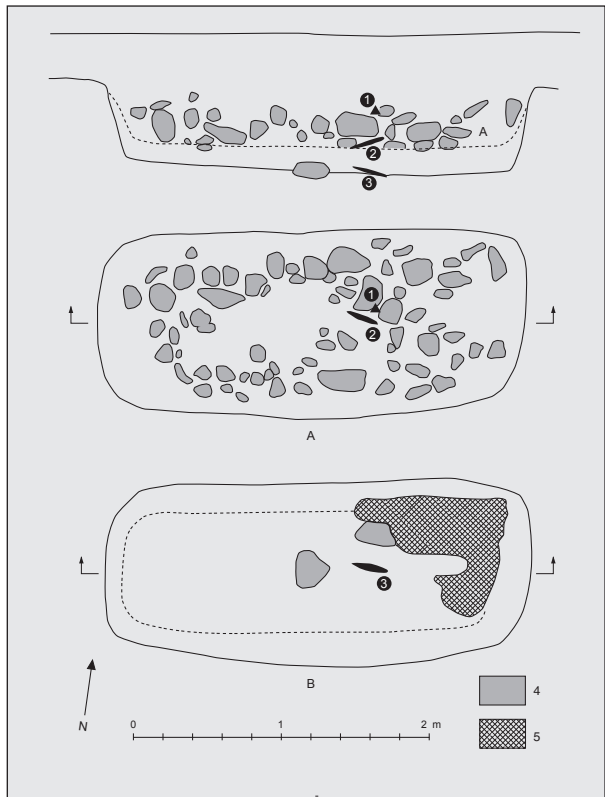
På nedgravningens bund, 0,18-0,20 m dybere, fremkom endnu en grav (grav B). Nedgravningen var også her fyldt med paksten. I gravens østre ende fremkom her spor af forkullet træ. Trælaget lå dels direkte på bunden, dels på fyld mellem nedgravningens kant og stenene. Det kunne i øvrigt følges i en jævn bue op langs nedgravningens nord- og østside. Det opfattedes af udgraveren som et sammenhængende træstykke og kisten som en bulkiste; muligvis dog som det forkullede træ af kistens bund og låg, trykket sammen til ét hele. I denne grav fremkom en flintdolk (fig. 6), liggende lige under flintdolken i grav A.

Der fremkom flere sten under trælaget på nedgravningens bund, men de dannede ikke nogen sammenhængende stenlægning.

Fundforholdene dokumenterer klart, at der er tale om to grave, anlagt i samme nedgravning, den ene ovenpå den anden.

Fig. 4. Kvindvad, høj 1.
 Snit af etagegraven samt
 grundplan af grav A og B.
 1. Pilespids; 2. Flintdolke,
 grav A; 3. Flintdolke, grav
 B; 4. Sten; 5. Forkullet
 træ.

Kvindvad, mound 1. Sec-
 tion through the tiered
 grave and plan of graves
 A and B. 1. Arrowhead;
 2. Flint dagger, grave A;
 3. Flint dagger, grave B;
 4. Stone; 5. Charred
 wood.

Høj 2

Der iagttoges ikke nogen høj på stedet, men ejeren havde fjernet ca. ét læs sten fra stedet, så sandsynligvis har der været en svag højning. Der anlagdes et rektangulært, 3,6 m langt og 3,0 m bredt, udgravningsfelt henover midten af den formodede højning. I undergrunden tegnede sig derefter et mørkt, rektangulært fyldskifte med afrundede hjørner. Det var orienteret NØ-SV; ca. 3,3 m langt og små 2 m bredt (fig. 7). Fyldskiftet (grav A) var 0,9 m dybt; ved bunden ca. 2,9 m langt og 1,3 m bredt. Der iagttoges talrige hånd- til hovedstore sten i fyldskiftet. Ejeren havde ved sin gravning forstyrret gravens nordvestlige del. Det moderne hul blev tømt og derved fandtes et lerkarskår (fig. 18,1). Generelt fremkom talrige hånd- til hovedstore sten i fyldskiftet. Gravens bund og den nederste del af siderne var dækket af et buet stenlag. Ovenpå dette lå et lag af lysere grus, særlig lyst i et lag ind over den egentlige gravbund. Derover var gravens kerne udfyldt med en tæt stenpakning, hvorimellem der lå mørk fyldjord.

Fig. 5. Kvindvad, høj 1.
Grav A, set fra vest.

Kvindvad, mound 1.
Grave A seen from the
west.

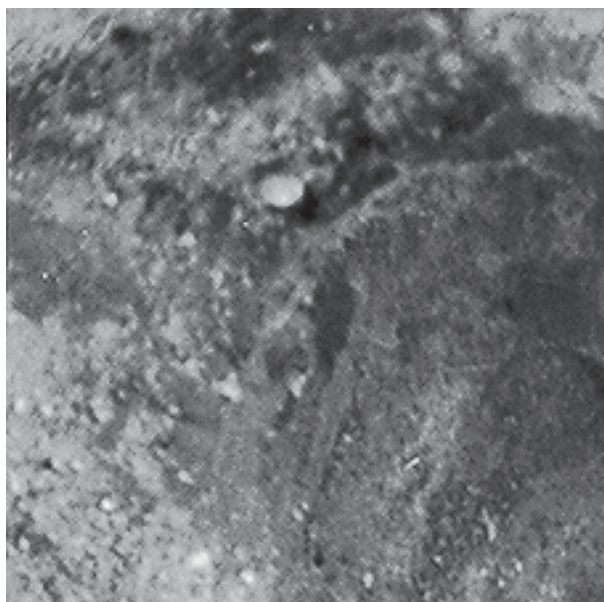

Fig. 6. Kvindvad, høj 1.
Grav B, set fra øst.

Kvindvad, mound 1.
Grave B seen from the
west.

Fig. 7. Kvindvad, høj 2. Snit gennem graven og plan af stenlægningen i niveau med gravens overflade. A. Mørkt gråt grus og sand; B. Rødligråt grus; C. Lysere gråt sand; D. Lysere grågul sand, E. Sortgråt grus; F. Muldlag; 1. Ret skarp grænse; 2. Uskarp grænse; 3. Jævn overgang; 4. Trækulsstykker; 5. Sten; 6. Moderne nedgravning (omridset i niveau med gravens overflade); 7. Moderne nedgravning (omridset i niveau med gravens bund).

Kvindvad, mound 2. Section through the grave and plan of the stone paving level at the the surface of the grave. A. Dark grey gravel and sand; B. Reddish-grey sand; C. Light grey sand; D. Light greyish-yellow sand; E. Black/grey gravel; F. Humus layer; 1. A rather sharp boundary; 2. A blurred boundary; 2. An even transition; 4. Charcoal; 5. Stones; 6. Modern disturbance (the outline is level with the top of the grave); 7. Modern disturbance (the outline is level with the bottom of the grave).

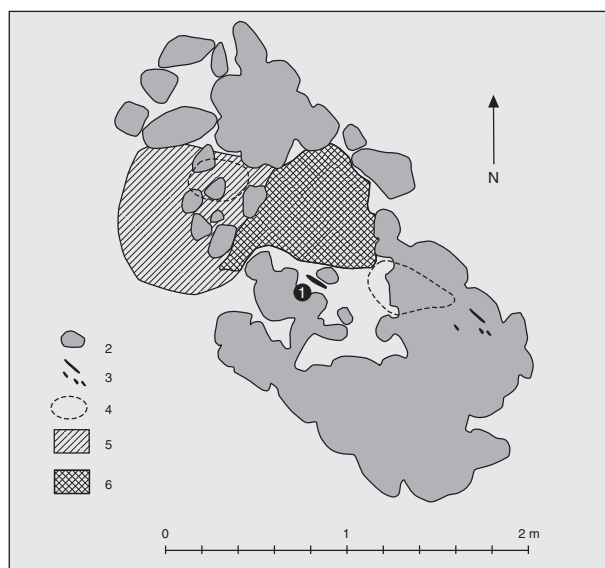

Fig. 8. Kvindvad, høj 2. Plan af stenlag m.v. i gravens bund. 1. Flintdolk; 2. Sten/stenlag; 3. Større sammenhængende trækulsstykker; 4. Område med stærkt trækulsblandet jord; 5. Moderne nedgravning, gravbunden antagelig ødelagt; 6. Moderne nedgravning, gravbunden ødelagt.

Kvindvad, mound 2. Plan of stone layers etc. at the bottom of the grave. 1. Flint dagger; 2. Stone/stone layer; 3. Rather large coherent charcoal pieces; 4. An area of earth with a large element of charcoal; 5. Modern disturbance, which probably damaged the bottom of the grave; 6. Modern disturbance, the bottom of the grave is destroyed.

Spredt i gravfylden fandtes stumper af trækul. De blev talrigere mod gravens bund, og i gravens sydøstende fandtes her forkullede rester af flere, større træstykker (fig. 8).

Udgraveren tolker fundforholdene sådan, at det buede bundstenlag er lagt under og omkring en bortrånnet kiste, mens stenfyldningen er det dækkende stenlag, som er sunket ned ved kistens bortrånning.

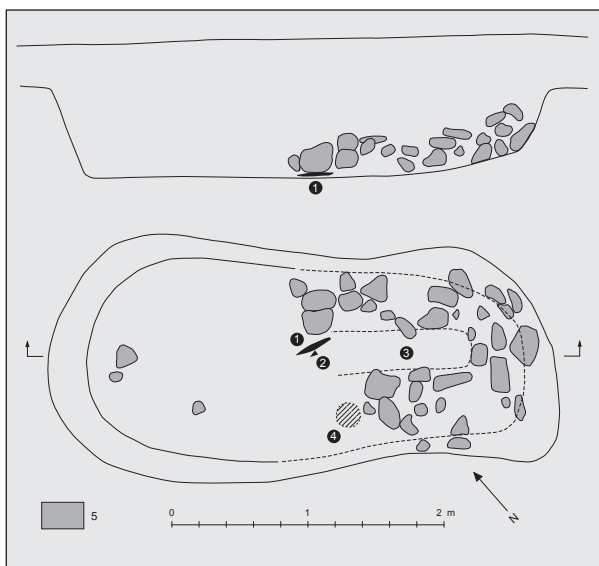
Omtrent midt i graven fandtes mellem bundbrolægningens sten en flintdolk (fig. 8), liggende med spidsen mod sydøst. Den var knækket i tre stykker, sandsynligvis af en nedfaldende sten.

Høj 3

Højen fremtrådte ved undersøgelsen som en lav, men tydelig højning. Den var 8-10 m i diameter og 25-30 cm høj. Henover højmidten blev anlagt et korsfor-

Fig. 9. Kvindvad, høj 3.
 Snit og plan af graven.
 1. Flintdolck; 2. Pilespids;
 3. Kistespor; 4. Brændte
 knogler og lerkarskår; 5.
 Sten.

Kvindvad, mound 3. Sec-
 tion and plan of the
 grave. 1. Flint dagger;
 2. Arrowhead; 3. Coffin
 traces; 4. Burnt bones
 and potsherds; 5. Stones.

met udgravningsfelt, som senere udvidedes. Herved iagttoges en nedgravning, gravet 0,5-0,7 m ned i undergrundens gule grus.

Den var rektangulær og orienteret NV-SØ. Nedgravningen havde rundede hjørner, skrå sider og omtrent vandret bund. Foroven var den 3,7 m lang og 1,5-1,8 m bred; forneden 3,3 m lang og 1,2-1,5 m bred (fig. 9).

Fylden i graven bestod af mørkfarvet sandmuld. Desuden fandtes en del håndsten; bortset fra spredte sten dog kun i gravens sydøstlige halvdel og kun langs siderne til en højde af 0,3-0,6 m over bunden. Stenene opfattedes som stenspækningen omkring en bulkiste af egetræ, som har stået direkte på undergrunden uden sten under. Der iagttoges svage spor af kisten, som har været 35-40 cm bred.

På gravens bund og ved dens midte fandtes en flintdolck. Den lå med spidsen mod V. Umiddelbart ved siden af flintdolcken lå en pilespids med opskåren basis (fig. 10).

I gravens sydvestlige side fandtes i noget højere niveau en lille dyng brændte ben og nogle lerkarskår. Brændtbenspletten var ca. 15-20 cm i diameter og 10-12 cm tyk. Udgraveren opfatter den som en sekundær begravelse.

Høj 4

Højen fremtrådte som en ganske lav, udflydende højning. Den var ca. 10 m i diameter og ca. 25-50 cm høj. Den var bygget af sandmuld samt håndstore og noget større sten.

Fig. 10. Kvindvad, høj 3.
Graven set fra nordvest.

Kvindvad, mound 3. The
grave seen from the
northwest.

På den gamle markoverflade fremkom en uregelmæssig stendynge, hvis øverste del var forstyrret af ploven (fig. 12). Den var oval, ca. 3,70 m lang og 1,8-2,0 m bred. Den dækkede over en rektangulær nedgravning i undergrunden (fig. 11). Nedgravningen var orienteret NV-SØ. Den havde stærkt rundede hjørner og var gravet 0,8 m ned i undergrunden. Foroven var den 3,2 m lang og 1,7 m bred; forneden var den ca. 2,7 m lang og 1,3 m bred.

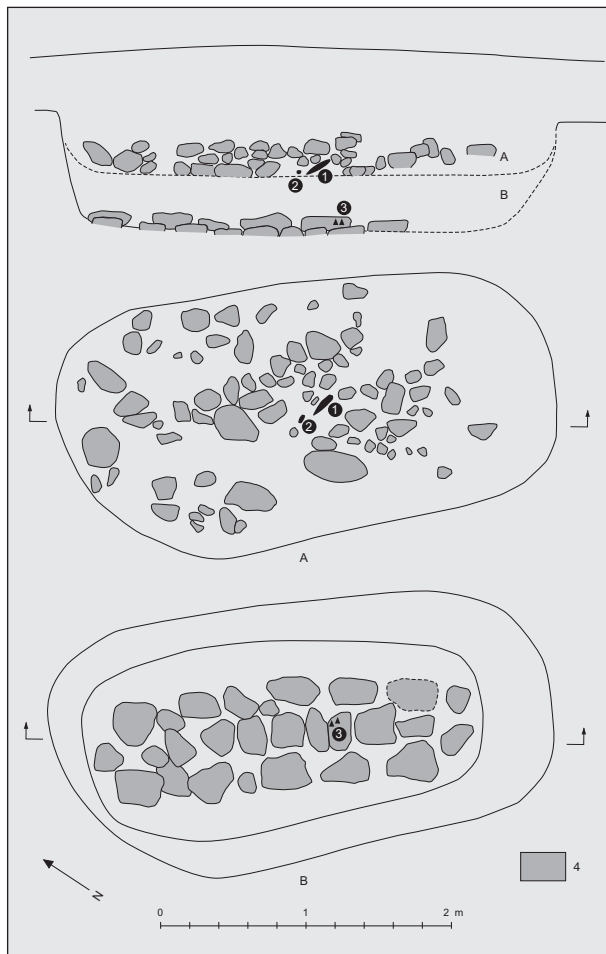
Nedgravningen var fyldt med hånd- til hovedstore sten. De øvre lag af disse lå presset sammen imellem hinanden, såvel ved siderne som ind mod midten. Udgraveren havde vanskeligt ved at skelne sporene af en ligkiste, men han formoder, at der i en dybde af ca. 0,4 m har stået en ca. 2,0 x 0,4-0,5 m stor kiste (grav A). Den var orienteret ØSØ-VNV, dvs. lidt forskudt i forhold til nedgravningens længderetning. Der erkendtes ikke nogen gravbund, men i samme dybde fandtes en flintdolk og tæt ved siden af denne et skifferhængesmykke (fig. 13).

Under grav A fortsatte stenene kun nedad langs kanten, mens der langs midten fremkom et tydeligt, aflangt fyldskifte med gråligt sand og kun få sten. Det repræsenterede det indre af en helt formuldet kiste (grav B – fig. 14), omgivet af en pakning af håndsten og hvilende på en fin brotlægning af større, til dels flade sten. De lå i tre rækker, direkte på undergrundens gule grus og således, at den midterste række lå lidt dybere end de to andre (fig. 15). Der iagttoges svage spor af en trækiste i form af et mørkt lag ved bunden. Den synes at have været 2,5 m lang og 0,4-0,5 m bred. Omtrent ved midten af kisten fandtes 5-10 cm over bundstenene to små pilespidser af flint (fig. 11). De blev

Fig. 11. Kvindvad, høj 4.
Snit af etagegraven samt
plan af grav A og B.

1. Flintdolck; 2. Skiffer-
smykke; 3. Pilespidser;
4. Sten.

Kvindvad, mound 4. Sec-
tion through the tiered
grave and plan of graves
A and B. 1. Flint dagger,
2. Slate ornament; 3. Ar-
rowheads; 4. Stones

ikke iagttaget *in situ*. I fylden under graven fandtes lidt trækul. Mellem stenene iagttoges en skubbekværn, en knusesten og tre små lerkarskår.

I tilknytning til undersøgelsen afdækkedes et areal på bakketoppen. Der fandtes kun nogle få håndstore sten og flere uregelmæssige nedgravninger i undergrunden. De fire undersøgte høje danner således alene en lille, sluttet højgruppe.

Datering

Høj 1 indeholdt to grave, den ene anlagt efter den anden i samme nedgravning i højen. Gravgaverne i den øverste grav A bestod af en fladehugget pilespids (fig. 18,6) og en flintdolck (fig. 16,1). Flintdolcken er 24,3 cm lang, 4,3 cm bred og 1,1 cm tyk. Der ses en lille skorpeplet på nakkedelen og gnidemærker efter

Fig. 12. Kvindvad, høj 4.
Stenpakningen øverst i
højen, set fra nordvest.

Kvindvad, mound 4. The
stone packing in the up-
per mound, seen from
the northwest.

Fig. 13. Kvindvad, høj 4.
Grav A, set fra nordvest

Kvindvad, mound 4.
Grave A, seen from the
northwest.

Fig. 14. Kvindvad, høj 4.
Stenpakningen omkring
grav B, set fra nordvest.

Kvindvad, mound 4.
The stone packing
around grave B, seen
from the northwest.

Fig. 15. Kvindvad, høj 4.
Grav B set fra nordvest.

Kvindvad, mound 4.
Grave B, seen from the
northwest.

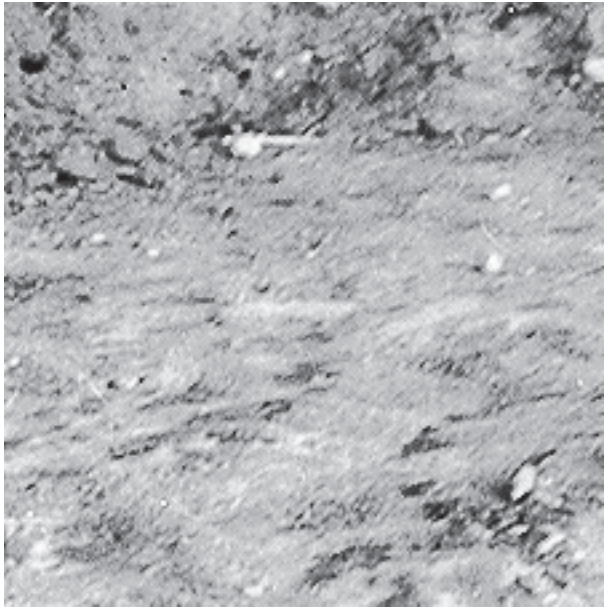

Fig. 16. Kvindvad. Dolke fra gravene. 1. Høj 1, grav A; 2. Høj 3, grav A; 3. Høj 1, grav B.

Kvindvad. Daggere from the graves. 1. Mound 1, grave A; 2. Mound 3, grave A; 3. Mound 1, grave B.

skæftningen. Den tilhører type IA og kan dateres til begyndelsen af senneolitisk tid, SN A. Pilespidsen er 4,0 cm lang, 1,8 cm bred og 0,4 cm tyk. Den har halvcirkelformet indskæring ved basis. Typens datering er diskuteret nedenfor.

I den underliggende grav B fremkom ligeledes en flintdolk (fig. 16,3). Den er tildannet af et urent stykke flint. Der ses skorpe på skaftenden og store slebne partier på bredsiderne. Der er gnidemærker på nakkedelen, og spidsen er lidt opskærpet. Dolken tilhører type IA og kan dateres til begyndelsen af senneolitisk tid, SN A. Begge grave er således praktisk taget samtidige.

Høj 2 indeholdt kun én grav. Løst i fylden fremkom fragmentet af et bæger, som på den øverste del af bugen er ornamenteret med en vandret række indstik (fig. 18,1). Det kan kun dateres til senneolitisk tid generelt. Som gravgave var nedlagt en ildsten, sekundært tildannet af spidsen af en flintdolk. Dolkbladet har oprindelig været stærkt opskærpet. Den øvre ende er nytillugget med en propelretouche og meget kraftigt butslidt (fig. 17,1). Dolken har tilhørt type Ix, så anlægget kan dateres til begyndelsen af senneolitisk tid, SN A.

Fig. 17. Kvindvad. 1. Ildsten fra høj 2, grav A; 2. Dolk fra høj 4, grav A.

Kvindvad. 1. Stone for striking fire, from mound 2, grave A; 2. Dagger from mound 4, grave A.

Høj 3 indeholdt to grave. I primærgraven fandtes en flintdolk og en fladehugget pilespids med konkav basis. Pilespidsens ene hjørne var fragmenteret allerede ved nedlæggelsen. Den er 2,7 cm lang, 1,5 cm bred og 0,3 cm tyk (fig. 18,5). Flintdolken (fig. 16,2) er meget omhyggelig tildannet med parallelretouche på begge bredder. Her ses også slibepletter, mens der er skorpepletter på skaftenden. Der er gnidemærker på skaftdelen og butslidning i skaftenden. Dolken er 21,2 cm lang, 4,6 cm bred og 1,3 cm tyk. Den tilhører type IC og kan dateres til begyndelsen af senneolitisk tid, SN A.

Den sekundære grav var en meget lille brandgrav. Den kan ikke dateres. Det er derfor tvivlsomt, om den skal sættes i forbindelse med den senneolitiske brandgravskik.

Høj 4 indeholdt to grave, anlagt i samme nedgravning, den ene ovenpå den anden. I den nederste grav fandtes kun to fladehuggede pilespidser med konkav basis (fig. 18,3-4). Den ene er 3,2 cm lang, 2,0 m bred og med en næsten halvcirkelformet indskæring ved basis. Den anden, lidt fragmenterede pilespids, er 2,7 cm lang og 1,5 cm bred. Den har ligeledes halvcirkelformet indskæring ved basis. De er begge ca. 3-4 mm tykke. Deres datering diskuteres nedenfor.

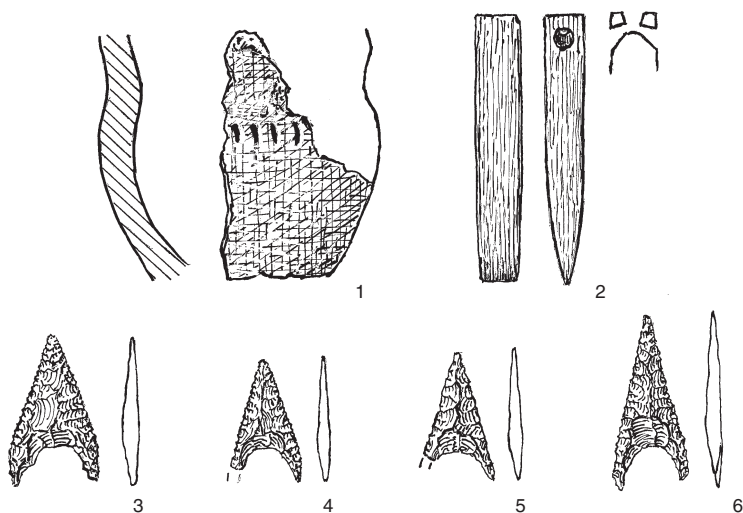

Fig. 18. Kvindvad. 1. Lerkarskår fra høj 2, grav A; 2. Skifferhængesmykke fra høj 4, grav A; 3-4. Pilespids fra høj 4, grav B; 5. Pilespids fra høj 3, grav A; 6. Pilespids fra høj 1, grav A. 2:5 – Tegning: Henning Ørsnæs.

Kvindvad. 1. Pottery sherds from mound 2, grave A; 2. Slate pendant from mound 4, grave A; 3. and 4. Arrowheads from mound 4, grave B; 5. Arrowhead from mound 3, grave A; 6. Arrowhead from mound 1, grave A.

I den øverste grav fandtes en stærkt opskærpet flintdolk, tilhugget af et stykke urent flint (fig. 17,2). Den er 17,3 cm lang, 3,5 cm bred, 1,4 cm tyk og lidt butslidt ved nakkeenden. Den kan bestemmes som type I A/B. I graven fandtes også et 5,8 cm langt, 1,0 cm bredt og 0,8 cm tykt skifferhængesmykke med Y-formet hul (fig. 18,2). Det tilhører en type, som kendes fra hele senneolitisk tid og ældre bronzealder. Flintdolken daterer graven og hele højen til begyndelsen af senneolitisk tid eller SN A.

Alle fire høje kan således dateres til begyndelsen af senneolitisk tid (SN A). Den eksakte, tidsmæssige relation mellem de enkelte høje kan derimod ikke afklares. Tilsammen udgør de en lille, samlet højgruppe, bygget i løbet af én eller et par generationer. Som sådan er den enestående i Danmark.

Fladehuggede pilespids med konkav basis

I høj 1, grav A og høj 3, grav A fandtes en dolk (henholdsvis type IA og IC) sammen med en pilespids, mens der i høj 4, grav B fandtes to fladehuggede pilespids som eneste gravgods.

Fundforholdene i alle tre høje viser, at pilespidserne er nedlagt som gravgods. De fladehuggede pilespidser med konkav basis defineres, som navnet siger, ved flintteknikken samt ved, at basislinien modsat spidsen er konkav. De adskilles fra spydspidserne, ved at længden er mindre end 8 cm.² De adskilles fra de fladehuggede pilespidser med skafttunge netop ved den konkave basis.³ De fleste er mellem 2 og 6 cm lange og indtil 5 mm tykke. Derimod er forholdet mellem længde og bredde samt andre proportionselementer meget varieret, hvad også gælder langsidernes krumning og basisliniens konkavitet. Det er aldrig lykkedes (ej heller for forfatteren) at gennemføre en overbevisende typologi på denne pilespidstype.⁴ Typen behandles derfor her som en enhed.

De fladehuggede pilespidser med konkav basis dukker op ved begyndelsen af senneolitisk tid. I en lang række grave er de fundet i kombination med flintdolke af type I (herunder type IA) og II.⁵ Typen er således sikkert dateret til SN A og B. Påfaldende nok er typen ikke fundet i sluttede gravfund fra SN C, men kendes igen fra ældre bronzealders grave.⁶ I et depotfund fra Gjerå, Dronningelund sogn, er en pilespid af denne type tillige fundet i kombination med 28 flintdolke af type VIA-B fra periode I/II.⁷ Det er det eneste, sikre depotfund, hvori typen indgår. Typen kendes endvidere fra yngre bronzealders grave. De yngste stykker kan dateres til bronzealderens periode V.⁸ Fladehuggede pilespidser med konkav basis anvendes således i perioden fra ca. 2.400 til ca. 600 f. Kr., eller i små 2000 år, uden at nogen kronologisk bestemt forandring i udformningen kan iagttages. Det skyldes sandsynligvis, at de allerede ved begyndelsen af SN A har fået en optimal, funktionsbestemt form, muliggjort af fladehugningsteknikken. Den ændres ikke siden, om end der er en klar tendens til, at pilespidserne fra bronzealderen er mindre end de senneolitiske.

Pilespidserne i gravhøjene ved Kvindvad er nedlagt som gravgaver og repræsenterer dermed en særlig gravskik.

Fladehuggede pilespidser kendes i stort tal fra megalitgrave i hele landet.⁹ De kendes fra forskellige typer af yngreolitiske gravkister.¹⁰ De optræder ligeledes talrigt i gruppen af ubestemmelige storstensgrave og ubestemmelige gravfund. Ingen af disse kan imidlertid dateres nærmere, og det må anses for sandsynligt, at nogle af dem er bragt ind i graven, siddende i den døde selv, som selve dødsårsagen. Det samme gælder for de fladehuggede pilespidser, som er fundet i 12 hellekister, de fleste på Sjælland. De fladehuggede pilespidser, som er fundet i fire, senneolitiske nordjyske brandgrave, er heller ikke særlig oplysende. Den ene af gravene er fremkommet ved Smørum i Brorstrup sogn.¹¹ Et andet fund er gjort i en gravhøj lige ved Ramme Dige i Vestjylland.

Skal denne særlige gravskik belyses, må undersøgelsen koncentreres om de sluttede gravfund, som med sikkerhed kan dateres til senneolitisk tid.

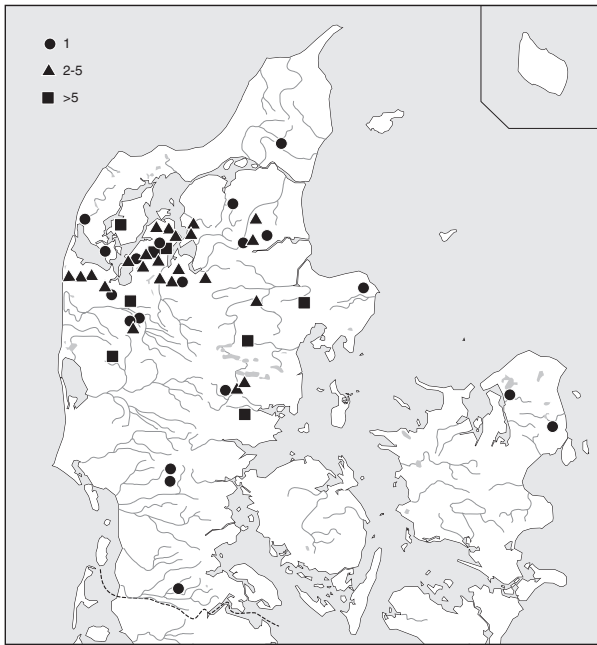

Fig. 19. Primære og sekundære højgrave, hvori er fundet fladehuggede pilespidser med konkav basis.

Primary and secondary mound graves containing flat-chipped arrowheads with a concave base.

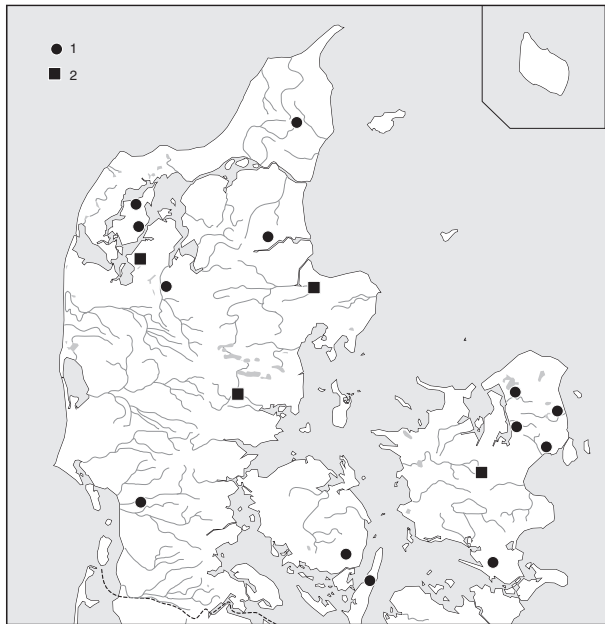
Fladehuggede pilespidser med konkav basis indgår i 57 sluttede, senneolitiske gravfund.¹² I over halvdelen eller 30 er de fundet sammen med en dolk;¹³ i seks grave sammen med en dolk og rav;¹⁴ i to grave med en dolk og en ildsten; i to grave med en dolk og henh. et lerkar og en echinit. I 10 grave er der kun fundet fra 1 til 12 pilespidser.¹⁵ Hertil kommer tre grave, hvori der er fundet både pilespidser og ravperler; to grave hvori der også er fundet en ildsten; samt to grave med enten en spydspids og en spydspids og et lerkar. Det er i alle tilfælde sædvanlige, senneolitiske gravgaver. Gravene med pilespidser af denne type adskiller sig ikke således i gravgavekombinationen fra andre senneolitiske grave.¹⁶

Flintdolkene i 31 af kombinationerne kan bestemmes som type I¹⁷, i syv som type II.¹⁸ Gravskikken med de fladehuggede pilespidser er således mest almindelig i SN A. Den klinger ud i løbet af SN B, hvorefter pilespidser enten slet ikke eller kun sporadisk bruges som gravgave.¹⁹

Fladehuggede pilespidser med konkav basis er fundet i senneolitiske grave over hele landet. Der er imidlertid en meget klar koncentration i Nordjylland, navnlig i de vestlige Limfjordsegne (fig. 19-20). Antallet af pilespidser i den enkelte grav er også meget større her. Den skik, at give den døde en eller flere pilespidser med i graven, er således et særligt nordjysk fænomen, tidsmæssigt næsten udelukkende begrænset til periodens første del.²⁰

Fig. 20. Senneolitiske gravfund med fladehuggede pilespidser med konkav basis. 1. Hellekister; 2. Fladmarksgrave.

Late Neolithic grave finds with flat-chipped arrowheads with a concave base. 1. Stone cists; 2. Flat graves.

Antallet af pilespidser i den enkelte grav varierer fra 1 til 12 (fig. 21), idet 19 af gravene, eller 1/3 kun indeholdt én pilespid. Otte grave indeholdt to pilespidser; fem grave indeholdt tre pilespidser; ni grave indeholdt fire pilespidser; syv grave indeholdt fem pilespidser; fire grave indeholdt seks pilespidser, og to grave indeholdt syv pilespidser. Hertil skal føjes to gravfund, det ene dårligt oplyst, med henholdsvis ni og 12 pilespidser.

I en grav ved Rørup, Grinderslev sogn fandtes seks pilespidser liggende samlet med spidsen mod vest på den døde bryst.²¹ I en grav ved Allerup Vest, Vejlbys sogn, fandtes fem pilespidser liggende mellem den døde ynglings ben. Pilespidserne i de øvrige grave er fundet ved siden af liget.²²

I Lemmer, Lihme sogn lå 11 pilespidser samlet indenfor et 10x10 cm stort areal, alle med spidsen mod vest.²³ I Åsted, Åsted sogn lå fem pilespidser samlet med spidsen samme vej²⁴ og i Sdr. Andrup, Ramsing sogn lå tre pilespidser på samme måde.²⁵ De ni pilespidser i graven på Kukgård, Assing sogn skal have ligget i to rækker, ligeledes med spidsen samme vej.²⁶ Der må i alle disse tilfælde være tale om nedlæggelse af et pilekogger med pile. I andre tilfælde, hvor der kun er fundet en enkelt pilespid, er der muligvis kun nedlagt en pil. I alle fundene er det imidlertid naturligt til nedlæggelsen at føje buen, selvom rester heraf ikke er fundet.

I de her behandlede grave er begravet mænd. Med i graven har de ikke alene fået deres hovedvåben, flintdolken, men også en bue, et pilekogger og et

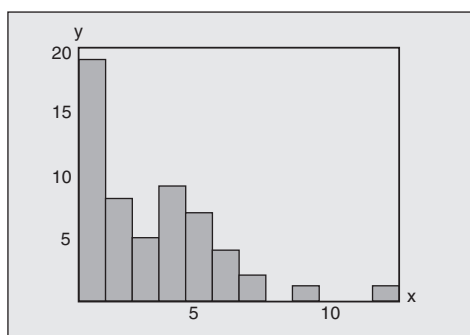

Fig. 21. Fladehuggede pilespidser med konkav basis. Antallet (x) i de sluttede gravfund (y).

Flat-chipped arrowheads with a concave base. The quantities (x) found in the closed grave finds (y).

antal pile. De er således begravet fuldt kampberedte til krig, omfattende såvel nærkamp som bagholdsangreb. To af mændene har dog udskiftet flintdolken med et kastespyd; ligesom flintdolken et nyt våben.²⁷

Gravformen

Højgruppen ved Kvindvad er den eneste kendte højgruppe af primære højgrave fra senneolitisk tid.²⁸ Dens tilstedeværelse i det nordvestlige Jylland må ses på baggrund af områdets generelle bebyggelsesudvikling.

I tidlig- og mellemneolitisk tid udnyttede stenalderbønderne kun sporadisk Vestjyllands sandede hedeområder.²⁹ Ved begyndelsen af yngreneolitisk tid, eller ca. 2.850 f.Kr. sker der i dele af Jylland en omlægning af landbrugsstrategien. Derefter udnyttes området mere intensivt i en slags hedekultur, sandsynligvis med hovedvægten på husdyrhold. Ændringen sker ikke samtidig overalt, men i løbet af yngreneolitisk tid bliver stadig større områder i Vestjylland omdannet til heder og andre græsningsarealer for kvæget.³⁰ Bosættelsesområdet er ikke permanent. Med mellemrum sker der en omflytning i landskabet; ny skov fældes samtidig med, at de gamle hedeområder igen springer i skov. Generelt er der dog i store dele af Jylland tale om en markant udvidelse af det udnyttede areal.

Eggen omkring Kvindvad, som bonitetsmæssigt er meget svag, synes først berørt af disse ændringer i befolkningsudviklingen ved begyndelsen af senneolitisk tid. På stedet var hverken megalitgrave eller enkeltgravshøje, som kunne genanvendes som gravsted. Ved udnyttelse af egnen omkring Kvindvad i begyndelsen af senneolitisk tid har stenalderbønderne derfor været nødt til at bygge nye gravhøje til sine døde.

Gravhøjene adskiller sig hverken i form eller byggemåde fra de tidligere enkeltgravshøje.

I høj 4 iagttoges en stor stenlægning, anlagt over gravene på den gamle markoverflade. Sådanne stenlægninger er i senneolitisk tid meget hyppige ved såvel højgrave som fladmarksgrave. Alle gravene er gravet ned i undergrunden, og i høj 1 og 4 iagttoges to grave, anlagt efter hinanden i samme nedgravning. Fænomenet er af E. Lomborg kaldt etagegrave og opfattet som et element, opstået i begyndelsen af senneolitisk tid som følge af påvirkninger fra den mellemtyske Aunjetitzkultur.³¹ Etagegravens forekomst, fortrinsvist i det midtjyske område, er i den forbindelse ejendommelig, da de øvrige Aunjetitzindflydelser i særlig grad rammer det østlige Sydsandinavien.³²

Grave, anlagt umiddelbart efter hinanden i samme nedgravning, er nu også dokumenteret i Vestjylland i yngreolitisk tid.³³ Sandsynligvis er fænomenet væsentlig mere udbredt, end fundene viser, da yngreolitiske etagegrave meget let kan overses i enkeltgravshøjene, navnlig ved de hurtige udgravningsmetoder, som tidligere var almindelige.

Anlæggelsen af to grave i samme nedgravning er således et fænomen i gravskikken, som optræder sporadisk både i yngre- og senneolitisk tid i et stort område af Nord- og Centraleuropa.³⁴ Der er ingen grund til at aflede de midt- og vestjyske, senneolitiske grave fra Aunjetitzområdet.³⁵

Alle fire høje i Kvindvad tilhører den gravtype, som kaldes dybe dolkgrave. De udskiltes i 1938 af J. Brøndsted og er senest behandlet af E. Lomborg.³⁶ Typen er defineret ved, at graven er gravet mere end én meter ned i undergrunden. Langt de fleste grave er dateret til SN A gennem forekomsten af type I-flintdolke. Enkelte grave kan ved flintdolke af type II dateres til SN B.

Gravens udbredelse er meget karakteristisk (fig. 1). Næsten alle grave af denne type er anlagt i Nord- og Midtjylland med en meget tydelig koncentration i halvøens nordvestlige del. Der er således tale om en lokal gravform, hvis udbredelse går direkte på tværs af den zoneinddeling, E. Lomborg har foreslået for senneolitisk tid.

Regionale strukturer i senneolitisk tid

E. Lomborg gennemførte i 1973 en inddeling af landet i to geografiske zoner: zone I, som omfattede øerne og det nordlige Jylland; samt zone II, der omfattede det sydlige Jylland og Schleswig-Holstein. Grænsen mellem de to zoner placeredes i Midtjylland. I realiteten var der tale om en overførsel af samme forfatters regionale inddeling af ældre bronzealder, som igen bygger på K. Kerstens inddeling af den nordiske bronzealder i 1935.³⁷

Mens K. Kersten placerede grænsen mellem zone I og II ved Kongeåen, hvor der fra begyndelsen af tidligneolitisk tid til i dag har været en kulturgeografisk

grænse, placerede E. Lomborg grænsen ved en linie fra Århus til syd for Nissum Fjord. Som grundlag for zoneinddelingen benyttede E. Lomborg smykkerne og gravformerne.

De senneolitiske smykker er blevet behandlet for nylig. Skifferhængesmykkerne anvendes i senneolitisk tid i hele Sydsandinavien, og de påviste regionale forskelle i udformningen modsvarer ikke E. Lomborgs zoneinddeling.³⁸

Senneolitiske bennåle kendes kun fra de danske øer samt Østjylland.³⁹ Deres udbredelse er sammenfaldende med andre neolitiske redskaber og smykker af ben og er bestemt af jordbundsforholdene. Det er usandsynligt, at det skifte i tøjmoden, som fremkalder bennålene, alene skulle finde sted i Østdanmark og Sydsverige.

Brugen af gennemborede hundetænder som smykker er begrænset til egnen omkring Roskilde Fjord.⁴⁰ De skiveformede (og muligvis også de halvmåneformede) ravhængesmykker er nordjyske smykkeformer.

Det er karakteristisk for begyndelsen af senneolitisk tid, at den gamle smykkemode med masser af ravperler går af brug. Senneolitiske ravperler kendes kun sporadisk fra hele landet, her med en koncentration i de ravrige egne ved Limfjorden. Her er tidens eneste ravdepot også nedlagt.⁴¹

Der er således hverken ved udbredelsen af de enkelte smykker eller disse samlet noget, som begrundet en inddeling af landet i to zoner. Det samme gælder for gravformerne og -skikkene.

Begravelser i megalitgravene er almindelige i hele landet og gennem hele perioden. Det er tidens dominerende gravskik. Hvor de findes, anvendes de yngreolitiske gravkister på samme måde som megalitgravene.⁴²

Hellekister kendes i mindst to forskellige, kronologisk og geografisk adskilte typer. De mindre, nord-sydorienterede kister, som næsten udelukkende bygges i Nordjylland i en tidlig del af perioden og de såkaldte »sjællandske hellekister«.⁴³ De »sjællandske hellekister« er orienteret østligt-vestligt; de tilhører fortrinsvist SN C og kendes næsten udelukkende fra Østdanmark. Der er en meget klar koncentration på det nordlige Sjælland.

De tidlige, nordjyske hellekister viderefører sandsynligvis traditioner fra stridsøksetid.⁴³ Hellekisterne af »sjællandsk type« må derimod tolkes i sammenhæng med de sene hellekister i Vestsverige og den øvrige del af den skandinaviske halvø. Meget tyder på, at der er tale om en sen, vesteuropæisk megalittradition, som mod slutningen af senneolitisk tid slår igennem navnlig i Vestsverige og tilgrænsende egne af Danmark.⁴⁴

Senneolitiske højgrave er derimod et næsten udelukkende jysk fænomen.⁴⁶

Hyppigst er de sekundære, såkaldte »øverste grave«. Ligkisten er her omgivet med en stendynge, og graven er anlagt i eller på en yngreolitiske gravhøj i

forbindelse med en højvidelse. Typen kendes næsten udelukkende fra det gamle enkeltgravsområde og tilhører fortrinsvist en tidlig del af perioden. Sekundære, senneolitiske grave uden stendyngre kendes også i højene.

Nybyggede, senneolitiske gravhøje er ikke så almindelige. Udformningen af selve gravanlægget varierer meget. Vigtigst er de dybe dolkgrave, som er behandlet ovenfor.

Fladmarksgrave kendes sporadisk fra hele landet, dog med en karakteristisk koncentration på Østsjælland.⁴⁷

Senneolitiske brandgrave kendes kun fra Nordjylland i periodens tidlige del. Der er tale om en lokalt begrænset gravskik.⁴⁸

Den særlige skik at lade ligene skelettere, hvorefter én eller flere personers knogler er nedlagt som knogledynger i gravene, anvendes sporadisk i hele landet.⁴⁹ Derimod er de sikre vidnesbyrd om de senneolitiske stenalderbønderes optræden som hovedjægere stadig få.⁵⁰

Det fremgår af denne analyse, at hverken de senneolitiske smykker eller gravformerne giver grundlag for E. Lomborgs zoneinddeling. I ældre bronzealder er zoneinddelingen begrundet med det sydlige Jyllands forbindelser til Sögel-Wohlde-området og den vestlige højgravskultur, mens resten af landet har forbindelser direkte sydpå til Centraleuropa. Det er en periode, hvor alt metal må importeres, så det er naturligt, at regionale forskelle i Tyskland slår igennem længere nordpå i udformningen af metalgenstandene. I senneolitisk tid er den europæiske baggrund en anden. De regionale strukturer i Sydskandinavien og Nordtyskland er anderledes og zoneinddelingen, som gennemført af E. Lomborg, må afvises.

En detaljeret analyse af hele det senneolitiske materiale viser derimod, at landet består af mindre, geografiske områder hver med sit særpræg, ganske som tilfældet er i mellem- og yngreolitisk tid samt i ældre bronzealder.⁵¹ Lokalområderne er næsten alle bundet sammen ved kommunikation over vand. Undtagelsen danner det gamle enkeltgravsområde i Midt- og Vestjylland, hvis kommunikationsforhold sandsynligvis også i senneolitisk tid adskiller sig fra det øvrige land.

Egnene omkring Limfjorden udgør i begyndelsen af senneolitisk tid det vigtigste af disse lokalområder. Det opstår ved periodens begyndelse og fungerer i tidlig, senneolitisk tid som et center.⁵² Muligvis er væsentlige elementer i den senneolitiske kultur udviklet i netop dette område. I løbet af SN B sker der imidlertid en forskydning af centerfunktionen fra Limfjordsegnene til Sjælland, hvor der er et tydeligt lokalområde omkring Roskilde Fjord. Sjælland er på denne tid dog kun den danske del af et større område, som også omfatter Vest- og Sydsverige.⁵³

Et konservativt bondesamfund

Tidligere blev senneolitisk tid opfattet som en kort overgangsfase fra sten- til bronzealderen med en forholdsvis ensartet kultur i hele landet.⁵⁴

C14-dateringerne har nu vist, at periodens start skal sættes ca. 2400 f.Kr., dens slutning ca. 1700 f.Kr.⁵⁵ Senneolitisk tid dækker således en periode på ca. 700 år, eller et tidsrum, som er længere end førromersk jernalder. En generel nyvurdering af periodens kultur- og samfundsudvikling er nødvendig i det lys.

Udgangspunktet herfor er E. Lomborgs grundlæggende studier over flintdolkene. Med klassiske, arkæologiske metoder gennemførtes i 1973 en tredeling af perioden (SN A-C). Periodeinddelingen kan fortsat anvendes som kronologisk ramme, idet den af T. Madsen, H. Vandkilde og L.W. Rasmussen fremførte kritik er afvist af Klaus Ebbesen som uberettiget.⁵⁶

Siden er der gennemført studier over hele den senneolitiske keramik; madknivene; spydspidserne; pilespidserne; flintøkserne og -mejslerne samt alle smykkerne og metalsagerne.⁵⁷ Ligeledes er depotfundene behandlet til belysning af både periodens distributionssystem og offerskikkene.⁵⁸ Blandt offerfundene er påvist lerkarofre og menneskeofre.⁵⁹ Vigtigst er dog påvisningen af de store, toskibede langhuse som tidens almindelige boligform.⁶⁰

Generelt må senneolitisk tid således karakteriseres som en forholdsvis lang periode, hvorfra der foreligger et meget rigt og alsidigt kildemateriale.

Perioden indledes ca. 2400 f.Kr. med, at en række vesteuropæiske strømninger, først og fremmest dolkmoden, slår igennem. Næsten samtlige, bevarede dolke er lavet af flint. Fra det senneolitiske lag i Kyndeløse-jættestuens ene kammer foreligger en gammeldags albuebendolk, og i en fladmarksgrav ved Kattinge Sø fandtes to bendolke.⁶¹ Hertil kommer en lille serie importerede metaldolke.⁶² Flintdolkene er imidlertid altdominerende. Som tidligere fastholdt i diskussionen med E. Lomborg, har de både været brugt som stikvåben, ildsten og kniv. Samtidig med flintdolkene dukker også spydspidserne op, sandsynligvis som udtryk for en ændring af kampteknikken svarende til fælleseuropæisk, militær praksis.⁶³

Nyt ved begyndelsen af senneolitisk tid er også madknivene⁶⁴ og de skeformede skrabere.⁶⁵ Tværpilene, som har været i brug siden Ertebølletiden, afløses af de fladehuggede pilespidser enten med skaftunge eller konkav basis. Blandt flækkeildstenene dukker en rundretoucheret type op.

De halvmåneformede flintsegle afløser flækkeseglene.⁶⁶

De halvmåneformede segle er tidligere behandlet af A. Steensberg, som skelnede mellem symmetriske og asymmetriske segle. Senere har E. Lomborg anvendt udtrykket asymmetriske flintsegle om stykkerne fra ældre bronzealder. Der må derfor skelnes mellem fladehuggede segle af type I og type II.⁶⁷

Type I er defineret ved at være symmetrisk og have mere eller mindre krum ryg samt en ret eller konveks æg.

Type II er defineret ved at være asymmetrisk, idet største bredde er forskudt ud til én af siderne.⁶⁸

Seglene bruges næsten aldrig som gravgave, hvorfor de må dateres af depotfundene.⁶⁹ Type I er almindelig i hele Sydsandinavien; den optræder fra SN A til ind i bronzealderen. Type II derimod er en ren nordjysk lokaltype. Den kendes fra i alt 19 depotfund; de 17 fremkommet i Nordjylland; de to sidste ved Göteborg på den anden side af Kattegat.⁷⁰ Flintsegle af type II er i fem depotfund fundet i kombination med flintdolke (type I og III). Typen kan således dateres til SN A-B.⁷¹

Samtlige de nævnte flintredskaber er tilhugget i den nye fladehugnings-teknik, som slår igennem samtidig.⁷² Det er derfor naturligt at give en teknologisk tolkning på de omfattende ændringer i redskabsinventaret. Den nye flintteknik gav forbedrede muligheder for udformningen af redskaberne. Disse blev straks udnyttet overalt, dog ikke ved tildannelsen af flintøkserne og -mejslerne.

Sammen med dolkmoden accepteres også den sene klokkebægerstil ved keramikfremstillingen, i hvert fald i landets vestlige del. Keramikken er udformet lokalt og kan benævnes Myrhøjstilen.⁷³

En vigtig nyskabelse ved begyndelsen af senneolitisk tid er den opretstående væv, dokumenteret ved fund af vævevægte.⁷⁴ Sandsynligvis afspejler dens tilsynekomst en generel ændring i tøjmoden, idet det nålebundne plantetøj afløses af vævede stoffer. Tøjet holdes sammen af bennåle, der ligeledes er en ny smykkeform. De nye elementer i dragtskikken stammer sandsynligvis fra Centraleuropa, hvor vævet tøj og dragtnåle allerede er dokumenteret i stridsøksetid.⁷⁵ Den årtusindgamle smykketradition med ravbesætninger på tøjet, ravdiademer og perlekæder går samtidig af mode. De nye ravknapper er formgivet efter vesteuropæiske forbilleder.⁷⁶

Det er ikke alle ændringer ved begyndelsen af senneolitisk tid, som skyldes påvirkninger fra Vest- eller i mindre udstrækning Centraleuropa. Skifferhængesmykkerne er således en lokal opfindelse, ligesom mange af de nye redskabsformer. Det samme gælder for de fleste nye elementer i gravskikken.⁷⁷

Det er beklageligvis umuligt at afgøre, om de store langhuse repræsenterer en ny byggeskik, da de yngre neolitiske huse stort set er ukendte.

Ca. 2400 f.Kr. sker der forholdsvist omfattende ændringer i udformningen af våben, redskaber, tøj og smykker. Nogle skyldes udefrakommende impulser, andre udvikles på samme tid lokalt. På mange væsentlige områder i samfundet sker der slet ingen ændringer.⁷⁸ Det er endvidere karakteristisk, at de

vesteuropæiske strømninger slår igennem med betydelig forsinkelse, og at selve tidspunktet for begyndelsen af senneolitisk tid er bestemt af indre forhold i det danske samfund.

Sandsynligvis er forandringerne ved periodens start sket meget hurtigt, velsagtens indenfor en menneskealder.

Derefter er senneolitisk tid præget af en selv for stenalderbønder ekstrem konservatisme. I løbet af perioden sker der mindre ændringer i udformningen af flintdolkene, smykkerne og økserne.⁷⁹ Nogle gravformer går ud af brug, og andre kommer til. I den store sammenhæng er forandringerne i løbet af periodens ca. 700 år imidlertid kun få og små.

De tydeligste ændringer er knyttet til det importerede metal. Der kendes slet ikke importeret metal fra den forudgående stridsøksetid. Ved begyndelsen af SN A dukker de første metalgenstande op, bl.a. en massiv kobberring fra en fladmarksgrav ved Greve i Østsjælland.⁸⁰ De første smykker af guld tilhører også en tidlig del af senneolitisk tid, ligesom en del af de enkeltfundne kobber- og bronzeøkser.⁸¹ I slutningen af senneolitisk tid, SN C eller SN II, bliver importerede metalsager mere almindelige.⁸² På denne tid nedlægges de store depotfund i Gallemose og Skeldal og sandsynligvis også en del randlisteøksedepoter.⁸³

Det er antydnet, at metalimporten og nedlæggelsen af metalgenstandene i jorden skulle dokumentere udviklingen af et mere stratificeret samfund under påvirkning af samfundsforandringerne i Centraleuropa.⁸⁴

Anvendes den klassiske antropologiske klassifikationssystem, må det senneolitiske samfund karakteriseres som et typisk stammesamfund.⁸⁵ Erhvervsgrundlaget var agerbrug og navnlig husdyrhold. På næsten samtlige af Ertebøllelidens gamle bopladser findes et lille senneolitisk indslag, så det blev suppleret med havjagt og fiskeri.

I de enorme senneolitiske huse er der plads til alle på bopladsen under samme tag.

Den almindeligste gravskik er genanvendelse af de eksisterende megalitgrave og gravkister. De nybyggede gravanlæg har krævet en større indsats, men forskellen på det arbejde, der er anvendt på de enkelte gravanlæg, er ikke påfaldende stor.

Der kan heller ikke iagttages nævneværdige sociale skel i gravgodset. Hyppigst gravlægges de døde mænd, kvinder og børn helt uden gravgaver. I mandsgravene er den altdominerende gravgave derefter flintdolken. Kun sporadisk findes andre våben, redskaber, lerkar eller smykker i gravene. De få grave med importerede metalsager viser nok, at nogle var rigere, - og havde bedre forbindelser end andre, men de kan ikke isoleres og danner derfor ikke et socialt lag.

Heller ikke flintminerne udnyttes af de omkringboende til at skaffe sig større velstand end andre.⁸⁶

Det er endvidere karakteristisk, at metaldepoterne findes i de samme områder som flintøkседepoterne, og at de er nedlagt på samme måde.⁸⁷ Depotfundene med randlisteøkсер indgår således i flintøkседepot-traditionen, som de fortsætter.⁸⁸

Gennem hele senneolitisk tid må det danske samfund derfor opfattes som et stammesamfund. Magten lå sandsynligvis i hænderne på de gamle mænd, med en ekstrem konservatisme til følge. Udviklingen gik langsomt, og man bevægede sig i høj grad indenfor de ved periodens begyndelse fastlagte rammer. Området var dog langt fra isoleret fra de internationale strømninger i Europas tidlige bronzealder. Men de vest- og centraleuropæiske bronzealderfænomener blev accepteret med mærkbar forsinkelse og omskabt på et hjemligt grundlag. Denne tilstand ændres ligeledes kun langsomt i løbet af SN C og bronzealderens periode I. Først med bronzealderens periode II brydes det gamle mønster, og det danske samfund omskabes til et høvdingesamfund.

FUNDLISTE

Senneolitiske grave, hvori er fundet fladehuggede pilespidser med konkav basis.

(I fundlisten er kun medtaget fund, som er sikkert dateret til perioden, og hvor der er fuld sikkerhed for, at pilespidserne ikke er indblandet).

Frederiksborg amt

1. Strø Bjerge, Strø sogn (sb 9 - NM A 52.056-58). Hellekiste, anlagt sekundært i en høj. Kisten var helt ødelagt. På bunden fremkom skeletrester af 4-5 individer, en flintdolk (type Ix) og en pilespid.
2. Grimstrup, Ølsted sogn (sb 55 - NM A 38.210-11). Høj med flere senneolitiske grave. Grav C var orienteret Ø-V, 2,0 m l. og 1,2-1,5 m br. Nedgravningen var 1,9 m l. og 0,6 m br. Der iagttoges rester af ét skelet, liggende udstrakt på ryggen, med hovedet i NØ, venstre arm bøjet ind mod underlivet og højre arm op på brystet. Ved siden af hovedet lå to pilespidser. Ved siden af og parallelt med undersøgtes grav D, 2,1 m l. og 0,75 m br. Skeletrester af lig, som lå udstrakt på ryggen med hovedet i NØ, højre arm bøjet ind over underlivet, venstre strakt ned langs siden. Ingen gravgaver.

Københavns amt

3. Brøndbyvester, Brøndbyvester sogn (NM A 18.075-77). Hellekiste i rundhøj. Kisten var orienteret Ø-V, 3,3 m l., 0,9 m br. og 0,75 m h. Seks sten i hver side, én for hver ende. Dækstenene var fjernet. Bunden brolagt med et lag af flade sten. Skeletdele af ca. 9 mennesker. Gravgaverne bestod af én dolk, ét lerkar og en pilespid.
4. Dyrehavegårds mark, Lyngby-Tårnbæk sogn (sb 144 - NM A 50.763-5). Overpløjet høj. Centralt en Ø-V-orienteret grav. Den var 2,4 m l., 0,9 m br. og brolagt med flade fliser. På gravbunden fandtes en flintdolk (type II), rørformet ravperle og en pilespid.

5. «Solbakken», Skodsborg, Søllerød sogn (NM A 38.184-8). Høj hvori tre hellekister. Den ene omgivet af en kompakt stendynge. I kisten fremkom skeletdele af tre lig. Ved skelettet af en voksen mand fandtes en flintdolk (type VA), liggende ved højre overarm. Ved brystet af et andet skelet lå en pilespids. I hellekisten fandtes endnu en flintdolk (type II A). S.A. Knudsen 1982, s. 70 ff. (afb.).
6. Lille Valby, Ågerup sogn (NM A 3185). Hellekiste midt i en høj. Kisten var rektangulær, orienteret ØtS-VtN, 3,2 m l., 0,6 m br. og 0,6 m h. Syv sten på hver side, én sten i Ø og to i V, seks dæksten. Alle stenene vendte en glat side indad. Bundbro-lægning af kalkstensflager. Skeletrester. Gravgaverne bestod af en pilespids.

Sorø Amt

7. Øllose Huse, Haraldsted sogn (sb 129 - NM A 50.974-76). Fladmarksgrav. Den var 5,9 m l., 2,4 m br. og ca. 0,9 m dyb. I enderne iagttoges stensamlinger af forskellig størrelse. Bunden var delvis dækket af flade sten og herpå sås kistespor. Gravgaverne bestod af en spydspids (type 3), et lerkar og en pilespids. P. Siemen 1979, s. 9 ff.

Præstø amt

8. Snertinge, Sværdborg sogn (sb 2 - NM A 16.522-24). Hellekiste i høj. Kisten er orienteret Ø-V, 2,3 m l., 0,55-0,65 m br. og 0,6 m h. Omgivet af stendynge, men dækstenene fjernet og Ø-enden ødelagt. I kisten iagttoges i V-enden sten i 3-4 lag. Under det nederste et 11 cm tykt lag fast ler, som dækkede bunden. Kistens bund er dannet af tæt og omhyggelig lagt brolægning af større og mindre sten. Gravgaverne bestod af en dolk (type VA) og to pilespidser.

Svendborg amt

9. «Møllehøj», Strandby, Tranekær sogn (LMR 2301-3). Delvis forstyrret hellekiste. Den var bygget på den gamle markoverflade, orienteret NNV-SSØ og dækket af en stendynge. Skeletdele af mindst fire personer. Gravgaver: To dolke (type III og IV) og én pilespids.
10. Bjørnemose, Tved sogn (NM 12.145-49). Hellekiste i høj. 1,9 m l., 1,3 m br., 0,7 m h. I kisten skeletrester. Gravgaverne: Fire dolke (type IA/B, IV og mgf.) og én pilespids.

Hjørring amt

11. Stubdrup, Ø. Brønderslev (NM A 34.532-34). Dyb dolkgrav. Højen 14 m i diameter og 1,0 m h. Centralgraven var en dyb dolkgrav. Den var orienteret Ø-V, 2,4 m l., 0,6 m br., og nedgravet i undergrunden. Omgivet af ramme af hovedstore sten og noget større sten. Bunden belagt med flade fliser. Heri to dolke (type I) og én pilespids. E. Lomborg 1973, fig. 61.
12. Lem, Hellevad sogn (NM A 32.244-49). Hellekiste centralt i høj, bygget af sand, ca. 1 m h og ca. 10-12 m i diam. Kisten var orienteret NV-SØ, 2,65 m l., 1,3 m br. og 0,8 m h. Dannet af klumsede sten. Der sås kun tre i NØ, to i NV, en i SV. I SV-siden kun en sten og ikke spor af de manglende. Dækstenene var fjernet. Ingen bundbrolægning. Gravgaver: en dolk og fire pilespidser.

Thisted amt

13. «Hejager», Bjergby, Bjergby sogn (sb 61 - MHM x 44). Overpløjet høj. Heri en mandslang hellekiste, bygget i dyb, stenfyldt nedgravning. Den er orienteret Ø-V.

- Heri fandtes et skelet, liggende med hovedet i øst. Gravgaverne bestod af en dolk (type IC) og to pilespidser. - P.C.O. Nørgård 1967, s. 28 f.
14. «Trinddøjs», Lødderup, Lødderup sogn (NM A 31. 166-69). Hellekiste, sekundært nedgravet i en jættestuehøj. Højen var 6-8 m i diam. Kisten var orienteret ØSØ-VNV, 2,0 m l., 0,5-0,6 m br. og 0,4 m h. Den var omgivet af fast blanding af sten og ler. Fire sidesten i SV, tre i NØ, én i Ø. V-enden var ødelagt. Fire dæksten. Der iagttoges kilesten og flager mellem stenene. Gulvet var af ler. Svage skeletspor. Gravgaver: En dolk (type IC) og tre pilespidser.
 15. Råghøj, Rakkeby sogn (MHM 572x). Centralgrav (etagegrav) i høj. Graven var orienteret Ø-V. Den var 2,4 m lang og 1,5 m bred, nedgravet i undergrunden og fyldt med store sten. Gravgaver: Seks pilespidser. Gennem denne grav var nedgravet en anden grav, ca. 1,0x1,0 m stor og med spor af træ. RAS (red.) 1985, s. 30.
 16. Odby, Odby sogn (sb 113 - NM A 26.846-48). I en overpløjet høj fremkom et forstyrret gravkammer og ved højmidten en stendynge af 2-3 lag sten, i midten 0,4 m tyk. Her lå en flintdolk (type IC), en ravperle og en pilespids. K. Ebbesen in press b.
 17. Tygstrup, Vestervig sogn (sb 172 - NM A 49.976). Gravhøjen 1,5 m h. Højbunden belagt med et enkelt lag sten i et 2 m bredt bælte omkring højperiferien, 2 m i diam. I midten to grave. Grav I: Aflang, oval nedgravning, orienteret VNV-ØSØ, ca. 2,4 m l., 0,65-0,80 m br., 0,5-0,55 m h. Gravens bund dækket af flade sten men stærkt forstyrret. Gravgaver: En pilespids. Ved siden heraf en forstyrret grav II: Den var 0,2 m dyb, 3,0-3,4 m l. og 1,2-4 m br. Heri fandtes fragm. af en flintdolk. I højen tillige rester af et senneolitisk lerkar.

Ålborg amt

18. Fandrup, Fandrup sogn (VMÅ 881). Høj, hvori en sekundærgrav. Heri en dolk (type IC) og tre pilespidser.
19. Foulum, Foulum sogn (VMÅ 896). Stendyngegrav i høj. Heri fandtes en flintdolk (type IIA) og fire pilespidser.
20. Lundgård, Rostrup sogn (privateje, R.P. G 206 - 1529A-B). Høj. Centralt heri fandtes en stor stendynge. Tæt sammen i denne fandtes en flintdolk (type I) og en pilespids.
21. St. Arden, St. Arden sogn (privateje, R.P. G 108). Høj, hvori fremkom en dyb, stenfyldt dolkgrav. Heri fandtes en flintdolk (type I), sekundært omdannet til ildsten og stærkt butslidt samt tre pilespidser.
22. Ulstrup, Valsgård sogn (privateje, R.P. G 35 - 1012-15). Overpløjet høj, ca. 18 m i diam, og ½ m høj. Der sås flere randstenskæder. I højen fremkom en ødelagt hellekiste, orienteret Ø-V og ca. 1,5-2 m lang. Der var kun bevaret 2 sidesten, nemlig én mod nord og én mod øst. De var ca. 0,5 m høje. Bunden var dannet af ler, iblandet knust flint. Gravgaverne bestod af en flintdolk (type IIB) og to pilespidser.
23. Hvarre, Vebstrup sogn (privateje, R.P. G 68 - 1235,C-E). Overpløjet høj, ca. 0,55 m høj med to senneolitiske grave, den ene en dyb dolkgrav (etagegrav). Centralgraven var orienteret Ø-V. Den var ca. 3,3 m l., 1,2 m br. og 0,8 m dyb og de 0,5 m heraf nedgravet i undergrunden. Øverst lå et lag sten over undergrundens flade. Derunder var graven fyldt med hånd- til hovedstore sten. På gravens bund fandtes en flintdolk (type I A/B), to pilespidser og ét forstenet søpindsvin. 0,40 m over gravbunden fremkom på langs af og midt i graven et 0,6 m langt og 0,2 m bredt stykke forkullet træ. Herpå lå en flintdolk (type IB) og en pilespids.
24. Smørup, Brorstrup sogn (NM B 1359-60). Høj med sekundære bronzealdergrave.

Heri et stenlag ca. 10 m langt og 1,2 m bredt. Heri fandtes trækul, brændte ben, en fragm. ildskørnet flintdolk (type II A) og en pilepids. Tolkningen som senneolitisk brandgrav må anses for sikker

25. Årestrup, høj 2, grav B, Årestrup sogn (sb 49 - B 10.666-7). Høj. Heri en egekiste-grav, forstyrret af en urnegrav. Kisten var orienteret Ø-V. Heri fandtes nær vestenden en pilespids. En ravperle lå syd for denne.
26. Stenildvad, Års, Års sogn (VMÅ 485). Under flad mark fremkom en stendynge, ca. 1 kvadratmeter stor. Den dækkede over en cirkulær grav, som var 0,6 m i diam, og ca. 1 m dyb. Siderne var satte af sten. Bunden, som lå 1,75 m under moderne mark-overflade, var skålformet. Her fandtes et tæt lag af ildskørnede granitsten, blandet med sort, kulagtig muld, brændte menneskeben og en fragm. dolk (type Ix), to fragm. lerkar og én pilespids. G. Kunwald 1954, s. 86 ff. E. Lomborg 1973, s. 84, fig. 56.

Viborg amt

27. Daubjerg, Daubjerg sogn (NM A 17.715-20). Forstyrret hellekiste i høj. Kisten ca. 1 m h., 1,25 br. orienteret N-S. Sidestenenene ompakket med ler. Heri en dolk (type IC) og én pilespids. I højen andre, ødelagte grave.
28. «Kjærgård», Fly sogn (SMS, Ref. I, 90-90d). Overpløjet høj, 16 m i diam, og ca. 3/4 m høj. Heri en dyb grav, nedgravet 0,38 m i undergrunden. Den var orienteret Ø-V, 2,5 m l., 0,95 m br. Hele gravbunden var dækket af et kullag. Midt i graven fandtes en flintdolk (type I C) og lige nord for denne en flækkeildsten. Nær sydsiden lå tre pilespidser (to mangler).
29. Kobberup, Kobberup sogn (sb 44 - NM A 43.947-51. - M.M. Ref. II). Høj, hvori dyb dolkgrav. Graven orienteret Ø-V, 2,7 m l., 1,3 m br., gravet 1,02 m ned i undergrunden. Gravfylden bestod af sten. Et lag grus på undergrunden. Heri en dolk (type IIB) og fire pilespidser.
30. Tastum, Kobberup sogn (SMS Ref. I: 688-9). Sekundært i en enkeltgravshøj var anlagt en stendyngegrav. Graven var 3,4 m l., 0,4(?) m br. og 1,15 m dyb. På bunden i den SØ-lige del af graven iagttoges et tyndt kullag. Midt i graven fandtes en flintdolk med spidsen mod vest (type I C). Lidt derfra lå en pilespids.
31. Vridsted, Vridsted sogn (SMS 439-45). Høj, hvori fremkom en dyb dolkgrav. I denne fandtes en flintdolk (type IC), en ravknap og fem pilespidser.
32. Roslev, Roslev sogn (SMS Ref. I: 694-6). Midt i en ødelagt høj fandtes en Ø-V-orienteret grav. Den var 2,4 m l., 0,95 m br. for oven og 0,45 m dyb. Ved bunden var den 2,15 m l. og 0,7 m br. Ved siderne fandtes en del sten. Enkelte kulrester på bunden. Midt i graven lå en dolk (type I A/B) med spidsen mod vest. 0,45 m vestligere fandtes to pilespidser (mgl).
33. Nissum, Åsted sogn (SMS Ref. I: 575-5d). I en ødelagt høj fremkom en Ø-V-orienteret centralgrav. Der iagttoges en tæt brolægning af store flade sten, nok 2 m lang og 0,7 m br. Midt på brolægningen fandtes en flintdolk (type I C) og fire pilespidser.
34. Åsted, Åsted sogn (SMS Ref. I: 814-8). Stendyngegrav i høj. Heri fem pilespidser.
35. Grove, Brøndum sogn (sb 16 - NM A 43.540-46 - M.M. Ref. II). Høj. Ved høj-bunden fandtes en stor stendynge, 5,0 m l. og 3,5 m br. Derunder fremkom en grav, orienteret Ø-V, 2,7 m l., 1,25 m br. En ravknap med øsken lå midt i graven. 25 cm derfra lå en flintdolk (type I), mens fem pilespidser fremkom ved nordsiden.
36. Tolstrup, Dølby sogn (sb 3 - NM A 43.624-33 - M.M. Ref. II). Høj med tre grave under en stendynge. Stenlægningen rund, ca. 5,25 m lang i retningen Ø-V, 4 m i

- N-S. I denne fremkom en flintdolk. Under stendyngen fremkom tre grave. Den midterste grav var ældst. Heri fandtes en flintdolk (type II) og fem pilespidser. I graven mod syd fandtes en flintdolk (type IIA) og en ildsten, mens der i graven mod nord fandtes en flintdolk (type VI) fra ældre bronzealder.
37. Savstrupgård, Oddense sogn (sb 13 - NM A 43.615-19 - M.M. Ref. II). Centralt i høj en dyb dolkgrav. Graven var orienteret Ø-V, 2,8 m l., 1,4 m br. og gravet 0,55 m ned i undergrunden. Heri fragm. dolk og fire pilespidser.
 38. Bøgeskov, Gullev sogn (FHM 5619). Rundhøj, 20 m i diam., 3 m h. Heri mange grave fra sten- og bronzealder. Stenlægning G (en rammegrav med trædække) var orienteret Ø-V, 2,3 m l., 1,3 m br. Den dækkede en 2,25 m l., 0,6 m br. og 0,1 m tyk forkullet egeplanke. Den var orienteret Ø-V, og langs dens sider stod større sten. Dens vestende hvilede på to sten, dens østende på én. Under planken iagttoges skeletspor, liggende med hoved i øst. Her lå også en dolk (type I) og tæt øst derfor to pilespidser.
 39. Kistrup, Løvel sogn (NM A 39.015-17). Centralt i høj fremkom en dyb dolkgrav. Heri fandtes en flintdolk (type IB), to pilespidser og ravfragmenter.
 40. Krejbjerg, Krejbjerg sogn (SMS, Ref. I: 16). Udpløjet høj, ca. 11 m i diam. og 0,6 m h. Heri en oval stenlægning, 2,3 m l., 1,0 m br. og 0,7 m h. Midt i stendyngen iagttoges en brøllægning af mindre sten. Herpå lå lidt kulrester og en pilespid.
 41. Lem Præstegård, Lem sogn (SMS A 173-84). Under flad mark fremkom en stenlægning. Den var orienteret Ø-V, 2,4 m l., 1,5 m br., og 0,45 m dyb. Der fremkom ingen skeletspor, men efter lejet i graven har der på den døde bryst ligget seks meget smukt tildannede pilespidser, seks flintafslag lå ved gravens ene side.
 42. Sdr. Andrup, Ramsing sogn (SMS Ref. I: 644-7). Høj. Heri en dyb dolkgrav, hvori fandtes en flintdolk (type II A) og tre pilespidser.
 43. Rørup, Grinderslev sogn (SMS Ref. I: 620-6). Overpløjet høj, 18 m i diam., 0,7 m h. I højen fremkom en dyb dolkgrav. Den var orienteret øst-vest og gravet 0,95 m ned i undergrunden. Foroven var den 2,8 m l. og 1,15 m br., ved bunden 2,65 m l. og 0,95 m br. Nedgravningen var fyldt med sten og sand. På bunden fremkom forkullet træ. Midt i graven lå en dolk (type I C) med fæstet mod øst. 30 cm vest for dolken lå seks pilespidser ved siden af hinanden og med spidsen mod vest.
 44. Jebjerg, Jebjerg sogn (sb 29 - NM A 43.802-8 - M.M. Ref. II). Høj. På højens bund fremkom en stendynge. Den var orienteret Ø-V, 4,5 m l. og 3,0 m br. Derunder iagttoges en grav, 2,6 m l., 1,0 m br. og gravet 0,9 m ned i undergrunden. Heri fandtes fem pilespidser, mens yderligere to pilespidser fremkom i gravfylden.
 45. Tise, Tise sogn (sb 11 - NM A 43.861-64 - M.M. Ref. II) Centralgrav i høj. Graven var orienteret Ø-V, 2,2 m l., 0,9 m br., og delvis omsat med store sten. Dolken lå midt i graven med spidsen i V. Pilespidserne lå samlet 0,4 m derfra. Gravgaver: En dolk (type Ix) og fire pilespidser.

Randers amt

46. Thorsø Hede, Voldby sogn (NM A 12.073-74). Rundhøj, 0,5 m h., diam. ca. 20-25 m. Centralt på højbunden en stendynge, 4 m l. i Ø-V, 3,5 m br. I SØ en trugformet åbning. Under stenlægningen fandtes en dolk (type Ix) og en pilespid.
47. Lemmer, Lihme sogn (FHM 5118). Overpløjet høj bygget på en lav grusbank. Graven var orienteret NNØ-SSV, 1,9-2,3 m lang; 0,85-0,92 m br. Bunden lå 1,4-1,5 m under markoverfladen. Denne var 0,4 m tyk og bestod af 2 lag mere eller mindre flade sten. Gravens sider var ligeledes dannet af sten af forskellig størrelse.

Nogle stod på højkant, andre lå i to lag, så gravrummet var 0,5 m højt. Udenom gravrammen var stablet større og mindre sten ovenpå hinanden. Det indre var fyldt med småsten. På kistebunden iagttoges et tyndt lag små kulstykker. Her lå en flintdolk (type I C) ved midten og 11 pilespidser som et bundt midt for vestsiden. De lå på et areal mindre end 10x10 cm, alle med spidsen mod syd. I gravens modsatte side fandtes én pilespid.

48. Allerup Vest, Vejlbys sogn (KHM 331/75). Fladmarksgravplads med seks grave. Gravene var orienteret N-S og anlagt på en lav højning, ca. 300 m fra kysten. I den ene grav iagttoges sporene af en 2,3 m lang bulkiste, stående på et stentæppe. I graven fremkom skeletspor af en ung mand, liggende udstrakt på ryggen; to dolke (begge type I); svage metalspor samt fem pilespidser, som lå mellem underbenene. RAS (red.) 1989, s. 60.

Skanderborg amt

49. Trust, høj 12, Tvillum sogn (NM A 12.494-97 og B 6022). Høj. Midt i denne en stendynge, 4,5 m lang og 2,5 m bred. Under stendyngen fremkom en brolægning. I graven iagttoges trækulspor. Der fandtes skeletdele, en fragm. bronzering, en flintdolk (type I C) og ved gravens nordlige side seks pilespidser.
50. Moruplund, Nim sogn (FHM 1490 A-F). Under flad mark (?) fremkom en stendynge. Den var orienteret ØSØ-VNV, 3,2 m l. og 1,9 m br. Den dækkede over en stenfyldt grav, gravet 0,95 m ned i undergrunden og i Ø-enden udvidet. I gravrummet fandtes hånd til meget store sten. Heri fandtes to pilespidser og to ravhængesmykker, der muligvis har været brugt som øreringe. B. Sylvest 1970, s. 261 ff.
51. Østbirk, Østbirk sogn, grav 4, (NM A 15.095-98). Høj. Øverst i denne en stendynge, ca. 2,3 m l., 0,6 m br. og 15 cm høj. De fleste sten var håndstore. Under dem lå en flintdolk med spidsen mod øst (type Ix), fire pilespidser og et hængesmykke af rav.
52. Flovstrup, Tørring sogn (NM A 34.024-25). Rundhøj. I højtoppen en oval stendynge, 0,78 m h. Den var orienteret Ø-V, 3,0 m l., 1,2 m br. 1,3 m fra V-enden fandtes en flintdolk (type Ix). Pilespidserne lå ca. 20 cm fra dolken.

Vejle amt

53. Løsning, Løsning sogn (sb 17 - VKH 525). Rundhøj. Primærgraven en 3,5 m stor, rektangulær nedgravning, orienteret NV-SØ. Bunden belagt med flade fliser og et lag ubrændt ler. På denne har stået en plankekiste, og omkring denne et dødehus. Dobbeltgrav, de døde lå sandsynligvis med hovedet hver sin vej. To dolke (type IA og IIA), syv pilespidser liggende ved type IIA-dolken. RAS (red.) 1987, s. 340 ff.

Ringkøbing amt

54. Kukgård, Assing sogn (NM A 17.317-26 - købt af antikvitetshandler). Rundhøj 3,2 m h. og 16 m i diam. Graven var ca. 1,9 m l., ca. 0,6 m br., omsat med en stenramme og brolagt med sten i bunden. Dolken lå midt i graven, pilespidserne i to rækker i den N-lige ende. Gravgaver: En flintdolk (type IC) og ni pilespidser.
55. Kvindvad, høj 1, Sinding sogn (NM A 44.632-33). Høj med etagegrav. I øverste grav en flintdolk (type IA) og en pilespid. Se ovenfor.
56. Kvindvad, høj 3, Sinding sogn (NM A 44.637-38). Høj. Heri dyb dolkgrav. På gravbunden en flintdolk (type IC) og en pilespid. Se ovenfor.
57. Kvindvad, høj 4, Sinding sogn (NM A 44.641-42). Høj, hvori etagegrav. I nederste grav to pilespidser. Se ovenfor.

58. Bratbjerg, høj 4, grav B, Hee sogn (NM A 39.583-88). Sekundært i en yngreneolitisk høj var anlagt en grav. Den var orienteret ØNØ-VSV, 3,0 m lang og 1,0 m bred for oven; lidt smallere ved bunden (men altså af størrelse til et ubrændt lig). Heri fandtes de brændte ben og et menneske samt fire ildskørnede pilespidser (en tværpil fremkom i fylden og hører ikke med til fundet). G. Kunwald 1954, s. 79 ff, fig. 8-10.
59. Tingerdal, høj 7, Borbjerg sogn (sb 33 - NM A 30.725-31). Høj med sekundære grave fra bronze- og jernalder. Centralgraven (F) var bygget af mindre sten, som lå i flere lag. Den var orienteret Ø-V. I gravrummet lå en del løse sten. Her flintaffald og enkelte grove skår. På S-siden nærmest V-enden fandtes en spydspids (sekundært tildannet af en type I-dolk) med spidsen mod V. Rundt omkring den lå seks pilespidser. E. Lomborg 1973, fig. 4.
60. Råbjerg Hede, høj 1, grav C, Fausing sogn (sb 15 - NM A 40.535-9). Rundhøj. Grav C var et ovalt fyldskifte indeholdende en stendynge af hånd- til hovedstore sten. Det var orienteret Ø-V, trugformet, og har omgivet og dækket en kiste. Ved midten af gravens nordside fandtes en flintdolk (type I A/B). Tre af de fire pilespidser fandtes liggende tæt sammen.
61. V. Lundby, Vejrum sogn (NM A 19.717-18). Høj. Heri to bundgrave. Den ene var 3,5 m lang, 0,7-0,9 m br. Ø-V-orienteret stenlægning. Heri pilespids og en tøndeformet ravperle. K. Ebbesen in press b.
62. Gudum sogn (sb 307 - Lemvig Museum 878). Høj. Heri en stenlægning, bygget af småsten. Den var orienteret Ø-V, ca. 3,3 m l. og ca. 1,35 m br. Siderne var parallelle og enderne afrundet. Ved denne var tidligere fundet fire pilespidser. Under stenlægningen en grav, hvori fremkom en flintdolk (type I) og tre pilespidser. 3,0 m l. og 2,5 m br.
63. Roesgård, Rom sogn (NM A 21.146-51). Høj. Heri en grav lidt nedgravet i undergrunden, 2,5 m l., 1,1 m br. Heri én dolk (type Ix) og fem pilespidser.
64. Ø. Herupgård, Dybe sogn (NM A 27.278-82). Sekundært i en enkeltgravshøj var anlagt to senneolitiske grave og en stenkestegrav. I den nederste grav fandtes en flintdolk (type II B) og to pilespidser.
65. Rammedige, Ramme sogn (sb 26 - NM 27.268). Gravhøj, ca. 22,5 m i diameter. I højen en sekundær brandgrav, hvorved iagttoges en lodretstillet sten. Gravgaver: En dolk (type I), en ildsten og fire pilespidser, alle ildskørnede. Centralgraven, hvis omrids ikke erkendtes, er senneolitisk. G. Kunwald 1954, s. 72 ff.

Ribe amt

66. Vittrup, høj 3, grav A, Lindknud sogn (sb 186 - NM A 26.274-75). Rundhøj, 1,85 m h. og 24 m i diam. Sek. i højen en gravkiste. Den er 1,5 m l. i retningen Ø-V, 1,0 m br. og 0,5 m h. Dæksten mangler. I N-siden sås én sten, på ydersiden støttet af andre sten. Lignende i S. Ø-enden var dannet af to i vinkel stillede sten. V-enden bestod af en stendynge. Ligspor. En flintdolk (type IC) fandtes ved højre hånd, med bladet opad armen. I graven tillige en pilespids.
67. Slavgård, høj 13, Vorbasse sogn (NM A 15.041-42). Øverste grav, sekundært anlagt i enkeltgravshøj. Stendyngen var af uregelmæssig form. Der iagttoges ubetydelige skeletspor. På en flad flise lå en ildsten, sekundært tildannet af en fragm. dolk. Tillige en pilespids i graven.

Haderslev amt

68. Nustrup, Nustrup sogn (sb 210 - HAM 6030-31). Rundhøj. På højbunden en sten-

lægning. Under denne en grav, nedgravet i undergrunden. På bunden et lag gråt sand, hvorpå der havde stået en plankekiste. Den har været 2,65 m lang, 0,75 m bred og omgivet af en stenramme bestående af større og mindre sten. Gravgaver: en flintdolk (type Ix) og en pilespids. Jf. tillige RAS (red.) 1992: 172, no. 293. Damgården, Søften sogn.

NOTER

1. Højene har nr. 73-76 i DKC's beskrivelse af Sinding sogn. Fundet opbevaret på Nationalmuseet, A 44.632-42. Høj 2 undersøgt af Harald Andersen, høj 1 og 3-4 af C.L. Vebæk, hvem jeg takker for tilladelse til at publicere fundet.
2. K. Ebbesen 1983, s. 26.
3. K. Ebbesen 1979, note 50-21 - Der foreligger en række fladehuggede pilespidser med lige eller konveks basislinie. Samtlige stykker er ufærdige forarbejder.
4. Jf. P.V. Glob 1952, no. 574-78; 582-4 og 587. H.J. Kühn 1969, 67 ff.
5. Se fundlisten - En række fund, udgravet af M.M. Refsgaard, er udeladt af fundlisten, da fundoplysningerne er for tvivlsomme. Det gælder således: Åsted, Åsted sogn (SMS Ref I: 779-82). I en overpløjet høj, 13 m i diameter, 0,3 m høj fremkom lige under pløjelaget en SSØ-NNV-orienteret stenlægning, som var 3,2 m l og 1,3 m br. Derunder fremkom en dyb dolkgrav, nedgravet 1,25 m i undergrunden. Graven var fyldt med jord og sten. På bunden fandtes en stærkt opskærpet flintdolk (type I), en flække, en tværpil og en fladeretoucheret pil. - Åsted, Åsted sogn (SMS Ref I 783-8). Stendyngegrav, hvori fandtes en flintdolk (type I A/B), 1 yngreolitisk ravskive og 4 pilespidser. - «Galgehøj», Åsted, Åsted sogn (SMS Ref I: 573-4). Højen 10-13 m i diam. Centralt en stendyngegrav 3,0 m l, 1,5 m br, 1,0 m h. Herunder en Ø-V-orienteret grav, 2,1 m l., 0,65 m br., og gravet 0,5 m ned i undergrunden. Midt i denne lå en dolk (type IC). Ved nordsiden stod en dolk (type IA) på højkant. Ved efterundersøgelse fandtes 4 pilespidser. - Brårup, Skive landsogn (NM A 43.449-50). Grav, hvori fandtes en flintdolk (type I) og 1 pilespids. - Resen, Resen sogn (sb 19 - NM A 43.460-3). Forstyrret grav. Flintdolk (type I A/B) og 3 pilespidser, antagelig alle fra samme grav. - Langhøj, Krejbjerg sogn (SMS Ref I: 493-5). Høj med hellekiste. Heri flintdolk og pilespidser. - Tise, Tise sogn (sb 11 - NM A 43.861-4). 1 dolk (type I) og 3 pilespidser (de to har mosepatina).
6. H.C. Broholm 1952, no. 53-4. R. Hachmann 1957, s. 156 ff. E. Lomborg 1959, s. 169 ff.
7. NM A 12.523-29, upubl.
8. Jf. H.C. Broholm 1945, s. 182 ff. E. Baudou 1962, s. 16. M. Strömberg 1954, s. 357 ff. E. Sprockhoff 1930, s. 225 ff.
9. Jf. K. Ebbesen in press a.
10. K. Ebbesen 1983, s. 29.
11. Højen ligger ved Smørup, Brorstrup sogn, i det centrale Himmerland, godt 10 km nordvest for Hobro. Den undersøgtes i 1875 af C. Engelhardt sammen med flere andre høje. Højen var da ca. 1,7 m høj og ca. 9 m i diameter. Den var bygget af sammendyngede sten, som i de øvre lag var på størrelse med almindelige brosten. De tiltog i størrelse mod bunden, hvor de var ca. 0,6 m i diameter. Over hele højens bund var strøet hvidt sand. Ca. 3/4 m nede fandtes midt i højen en fragm. urne med brændte ben og forskellige bronzesager (H.C. Broholm 1946: nr. 1167). Ca. 1 m

- nordøst for urnegraven og ca. 1,4 m under højens overflade fremkom en brandgrav. Den var orienteret SV-NØ, var ca. 0,95 m lang og ca. 0,8 m bred. Indenfor dette område var jorden mellem stenene meget sort. Den var tillige stærkt blandet med trækul. I graven fandtes nogle stærkt brændte ben samt en brændt flintdolk og pilespids. Fundene (NM B 1359-60): 1. Fragmenter af samme, ildskørnede flintdolk (type IIA). Ca. 3,7 cm br., 1,1 cm t. 2. Fragm. og ildskørnet pilespids med næsten halvcirkelformet, konkav basis.
12. Højen ved Fandrup, Farsø sogn, undersøgtes i 1953 af lærer Anders Olesen for Vesthimmerlands Museum, Års. Højen var tidligere sløjfet og overpløjet. Ved undersøgelsen fremkom en stenkrans, 4 m lang i retningen Ø-V og 3 m bred. Stenrammen, som var dannet af hovedstore sten lagt i uregelmæssige rækker, var ca. 40-50 cm bred. Ca. 1,5 m inden for denne stenkrans iagttoges resterne af endnu en stenkrans. Imellem og indenfor stenene i den indre stenkrans lå et tyndt, ca. 2 cm tykt lag hvidt sand. Lige under sandet lå ca. 60 cm indenfor østenden et lag med trækul. Ca. 30 cm under stenkransen fremkom en Ø-V-orienteret rammegrav. Den var godt 2 m lang og knap 1,5 m bred. Midt i graven lå ved dens sydside og på tværs af graven en flintdolk og tre pilespidser. Den lange, smalle pilespids lå umiddelbart ved siden af dolken, de to andre lige øst derfor. Under gravgaverne fandtes et 3 cm tykt lag trækul og aske, der fortsatte ind under de nærmeste sten. Lige under denne grav sås et tydeligt fyldskifte af endnu en grav. Det var Ø-V-orienteret, 2,0 m langt og 0,9 m bredt. Graven var 0,6 m dyb og ved bunden forsynet med en stenramme indenfor hvilken, der sås et lyst, groft sandlag. Intet gravgods. Fundet (VMÅ 881): 1. Fragm. lidt fladehugget flintdolk (type IC). Bladet er opskærpet, og der er gnidemærker på skaftdelen. Ca. 25,5-26,0 cm l., 3,5 cm br. og 1,0 cm t. 2. Fladehugget pilespids med konkav basis. Stykket er meget langt i forhold til bredden. Største bredde ligger næsten ved midten. Den konkave basis er meget kort og kun svagt indskåret. 5,7 cm l., 1,4 cm br. 3. Fladehugget pilespids med konkav, mere end halvcirkelformet, basis. 5,0 cm l., 1,8 cm br. 4. Fladehugget pilespids med konkav basis. Spidsen er afbrudt. Basis er dybt, mere end halvcirkelformet indskåret. 4,8 cm l., 1,7 cm br.
13. Gravhøjen ved Foulum, Foulum sogn, undersøgtes i 1956 af H.O. Strandgaard og A. Olesen for Vesthimmerlands Museum, Års. Højen var sløjfet ca. 30-40 år før undersøgelsen. Ejeren fandt da masser af »gryder« i siderne og i midten et helt stenkammer, hvori der lå en »bronzehjelm«, nogle lerkar og »noget andet skidt«. I højens centrum fandtes en sekundært anlagt grav. Den var gravet 20-25 cm ned i undergrunden. Graven var orienteret N-S, 1,6 m lang og 0,6 m bred. Gravlejet var ovalt, i N-enden brolagt med granitfliser, i S-enden med håndstore marksten. I gravens V-ende fandtes nær gravens midte en dolk med spidsen mod syd og lidt sydligere fire pilespidser. I graven fandtes desuden to knogler. 7 cm under bunden af dolkgraven og ved dennes sydøstlige del undersøgtes en lille hellekiste, som var ødelagt af ejers gravning. Den var orienteret Ø-V, ca. 30 cm lang og 27 cm dyb. Heri fremkom et lidt beskadiget lerkar. Fundet (VMÅ 896-7): 1. Meget omhyggelig tildannet flintdolk (type IIA) med gnidemærker på skaftdelen. 26,9 cm l., 3,7 cm br. og 1,3 cm t. 2. Fladehugget pilespids med konkav, nærmest halvcirkelformet basis. 2,3 cm l., 1,5 cm br. 3. Meget lang og smal, fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er meget lille og svagt halvcirkelformet. 3,7 cm l., 1,1 cm br. Fig. 24,6. 4. Fladehugget pilespids med konkav, halvcirkelformet basis. Det ene basishjørne er længere

- end det andet. 3,7 cm l., 1,7 cm br. 5. Fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er dyb, mere end halvcirkelformet. 3,5 cm l., 1,7 cm br. 6. (fra hellekisten) Fragm. uornm. retvægget bæger med glattet overflade. (type PV P 6). Md. Ca. 9,0 cm.
14. Gravhøjen ved Vridsted, Vridsted sogn, undersøgtes i 1952 af skoleinspektør Hansen og kustode Ramsdahl for Skive Museum. Forinden var der pløjet på sten i toppen på den udpløjede gravhøj. Centralgraven var orienteret øst-vest, 3,2 m lang og 1,3 m bred. Graven var gravet 0,9 m ned i det gule undergrundssand. Den var helt fyldt med hovedstore og mindre sten. Midt i graven og 1,7 m fra V-enden lå en flintdolk med spidsen i øst. Spredt i den nederste halvdel af graven fandtes fra 0,9 til 1,2 m fra V-enden fem pilespidser. En ravknapp lå midt i graven, 1,3 m fra vestenden. Fundet (SMS A 439-45): 1. Flintdolk med en lille skorpeplet på skaftenden (type I C). Bladet er delvis parallelhugget, skaftet derimod forholdsvis groft tilhugget. Der er slibepletter på den ene bredside. Bladet er stærkt opskærpet. 29,5 cm l., 5,1 cm br., 1,4 cm t. 2. Fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er uregelmæssig halvcirkelformet, med tendens til indbøjet modhager i den ene side. 2,2 cm l., 1,2 cm br. 3. Fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er dyb, nærmest trekantet. 3,2 cm l., 1,6 cm br. 4. Fladehugget pilespids med konkav, halvcirkelformet basis. Den ene spids er længere end den anden og de lange sider meget konvekse mod basis. 2,7 cm l., 1,4 cm br. 5. Fladehugget pilespids med konkav, halvcirkelformet basis. Pilespidsen er lidt skæv. 2,3 cm l., 1,8 cm br. 6. Fladehugget pilespids med konkav, halvcirkelformet basis. 3,4 cm l., 1,7 cm br. 7. Fragm. ravknapp med stærkt hvælvet overside og en lille, afbrudt øsken ved den delvist åbne, V-formede indboring på bagsiden. Diam. ca. 1,6 cm, selve knappen ca. 5 mm tyk.
15. Den overpløjede gravhøj ved Kobberup, Kobberup sogn, undersøgtes af M.M. Refsgaard. Midt i højen fremkom en dyb dolkgrav. Den var orienteret Ø-V og gravet 1,05 m ned i undergrunden. Ved bunden var den 2,7 m lang og 1,3 m bred. Gravfylden bestod af sten. På bunden fandtes et ca. 4 cm tykt lag grus, der ikke gik helt ud til siderne. 0,7 m fra Ø-enden lå en flintdolk. 0,5 m vestligere fandtes fire pilespidser. Fundet (NM A 43.947-51, M.M. Ref. II): 1. Flintdolk med meget omhyggeligt tildannet, parallelhugget blad (type II B). Bladet er opskærpet. Der er gni-demærker på skaftdelen samt butslidning på hjørnerne af skaftet. 27,5 cm l., 3,5 cm br., 1,5 cm t. 2. Fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen ved basis er trapezformet. 5,3 cm l., 2,0 cm br., 0,3 cm t. 3. Fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er meget dyb, mere end halvcirkelformet. 5,0 cm l., 1,9 cm br., 0,3 cm t. 4. Fladehugget pilespids med konkav basis. På den ene bredside ses dele af tilhugningsfladen. Indskæringen er halvcirkelformet. 3,4 cm l., 1,5 cm br., 0,2 cm t. 5. Fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er nærmest trapezformet. 3,2 cm l., 1,3 cm br., 0,2 t.
16. I 1942 stødte ejeren ved pløjning på en del sten i en gravhøj ved Lem Præstegård, Lem sogn. Anlægget undersøgtes derefter i 1942 af brugsuddeler Carl Nielsen, Lem. Stenene dækkede over en Ø-V-orienteret grav. Den var ca. 2,4 m lang og 1,50 m bred. Den var 0,45 m dyb og dækket af en mængde sten. Der fandtes ingen skeletdele, - udover en smule brændte ben. Ved gravens ene langside fandtes i alt seks små flintafslag, liggende samlet. På hvad brugsuddeleren skønnede var stedet for ligets bryst fandtes seks fladehuggede pilespidser. Fundet (SMS A 173-84): 1. Lang og smal, fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er meget dyb, nærmest

- trekantet. 3,7 cm l., 1,5 cm br. 2. Fragm. fladehugget pilespids med konkav basis. Det ene basishjørne er afbrudt. Indskæringen er mere end halvcirkelformet. 3,5 cm l., 1,3 cm br. 3. Fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er mere end halvcirkelformet. 4,0 cm l., 1,5 cm br. 4. Forholdsvist bred, fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er fladt halvcirkelformet. 3,5 cm l., 1,5 cm br. 5. Fladehugget pilespids med konkav, mere end halvcirkelformet basis. 3,2 cm l., 1,3 cm br. 6. Fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er meget lang, nærmest langoval. Det ene basishjørne er meget længere end det andet. 3,5 cm l., 1,4 cm br. 7. I alt seks små stykker flintaffald af meget uregelmæssig form. 2,2-4,0 cm lange, 0,6-1,0 cm brede og nogle få mm tykke.
17. Højen ligger ved Kistrup, Løvel sogn (sb. 21) i Nordjylland, ca. 3 km sydøst for Hjarbæk Fjord. Det er et småbakket morænelandskab, og Skals Å løber ikke langt fra højen. Den undersøgtes i 1941 af P.V. Glob. Den var da afgravet hele vejen rundt og derfor frigivet fra fredning. Den var ca. 2,8 m høj og ca. 10 m i diameter. Undersøgelsen startede fra østsiden, hvorved der fandtes to bronzealdergrave med brændte ben. Grav I var en lille stensætning af flade sten med to dæksten, syv sidesten og to bundsten. Kisten var 60 cm lang i retningen NNV-SSØ og 35 cm bred. På bunden lå en lille dyng brændte og rensede ben, hvori der var stukket en lille bronze-pincet. Grav II bestod af et dobbelt lag sten, som dannede en stenramme. Den var orienteret N-S, ca. 1,25 m lang og 0,4 m bred. Gravens bund bestod af et enkelt lag sten, noget over håndstørrelse, hvorpå der var strøet et lag rene, brændte ben. Oprindeligt har graven sikkert haft træbeklædning og trædække, på hvilket der har ligget enkelte mindre håndsten som støttesten. Der fandtes ingen gravgaver. Højens centralgrav var dækket af en vældig stendynge. I toppen af stendyngen sås en aflang nedsænkning, der angav gravens orientering og plads. Selve graven, der var gravet 0,35 m ned i undergrunden, var stenfyldt. Den var orienteret NØ-SV, 1,75 m lang og 0,65 m bred. På bunden lå et enkelt lag flade sten, oprindeligt sikkert anbragt som støtte for de planker, der har omsluttet den døde. Midt i graven lå en flintdolke med spidsen mod sydvest. Nord for dens fæste lå to pilespidser med spidsen mod nordøst. Syd for dolken sporedes nogle ubetydelige spor af en ravperle eller -knap. Udgraveren opfatter det sådan, at den døde har ligget med hovedet i nordøst med dolken ved bæltet og bue og pil ved højre side. Fundet (NM A 39.015-17): 1. Flintdolke (type I B) med skorpeplet på skaftenden og små pletter på bredsiderne. Tydelige gnidemærker på skaftdelen. 21,6 cm l., 4,8 cm br., 1,0 cm t. 2. Fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er mere end halvcirkelformet. 3,7 cm l., 1,6 cm br., 0,3 cm t. 3. Fladehugget pilespids med konkav, halvcirkelformet basis. 3,0 cm l., 1,5 cm br.
18. Højen i Sdr. Andrup, Ramsing sogn, undersøgtes i 1932 af M.M. Refsgaard. Den var da overpløjet, ca. 17 m i diameter og ca. 0,4 m høj. Den indeholdt en bronzealdergrav og tæt derved en dyb dolkegrav, hvis V-ende var forstyrret af bronzealdergraven. Graven var orienteret Ø-V og gravet 0,95 m ned i undergrunden. Siderne var næsten lodrette, hjørnerne afrundede. Graven var ca. 3,0 m lang og fyldt med sten og jord. Gravens bund dannedes af den naturlige lerunderbund. Her lå 1,3 m fra Ø-enden en flintdolke med spidsen mod vest. Ca. 10 cm sydligere lå tre pilespidser ved siden af hinanden med spidserne i vest. Fundet (SMS Ref. I: 644-47): 1. Meget omhyggelig tildannet, parallelhugget flintdolke (type II A) med let indsvæjet skaftdel, hvorpå der ses gnidemærker. 30,0 cm l., 4,7 cm br., 1,6 cm t. 2. Lang og smal, flade-

- hugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er mere end halvcirkelformet. 3,2 cm l., 1,8 cm br. 3. Fladehugget pilespids med konkav, mere end halvcirkelformet basis. 3,5 cm l., 1,6 cm br. 4. Lang og smal, fladehugget pilespids med konkav, halvcirkelformet basis. 4,2 cm l., 1,5 cm br.
19. Den overpløjede gravhøj ved Åsted, Åsted sogn, undersøgtes i 1935 af M.M. Reffsgaard. Den var ca. 13 m i diameter og ca. 0,5 m høj. I højen var tidligere fundet et bronzesværd. Ved gravning fandt Reffsgaard i den løse jord en guldfingerring. Straks derunder fremkom en stenlægning med længderetningen Ø-V. Den var 3,1 m lang og 1,3 m bred med noget afrundede hjørner. Den indeholdt ca. 3 læs sten og nåede til en dybde af 1,1 m under undergrundens overflade. Ved bunden var den 2,1 m lang og 0,9 m bred. Gravens bund bestod af det naturlige undergrundsler, dækket af et svagt kullag. På gravbunden lå 0,8 m fra V-enden og lidt syd for dens midtlinie fem pilespidser nær hinanden med spidserne mod vest. Fundet (SMS Ref.I: 814-8):
1. Fragm. fladehugget pilespids med konkav basis. Det ene basishjørne er afbrudt. På den ene bredside ses endnu flintafslagets overflade bevaret. Indskæringen er mere end halvcirkelformet. 3,7 cm l., 1,7 cm br.
 2. Fragm. fladehugget pilespids med konkav basis. Det ene basishjørne er afbrudt, men tilsyneladende repareret. Indskæringen har været halvcirkelformet. 2,7 cm l.
 3. Fragm. meget bred, fladehugget pilespids med konkav basis. Det ene basishjørne er afbrudt. Indskæringen er ikke særlig dyb. 3,5 cm l., 2,0 cm br.
 4. Fladehugget pilespids med konkav, halvcirkelformet basis. De lange kanter er meget konkave ved basis. 2,8 cm l., 1,5 cm br.
 5. En meget bred fladehugget pilespids med konkav basis. Indskæringen er meget flad. Det ene basishjørne er fragmenteret. 3,0 cm l., 1,7 cm br.
20. Til udbredelseskortene fig. 19-20 knytter sig den fejlkilde, at 15 (eller ca. 1/3) af anlæggene er udgravet af M.M. Reffsgaard, der særlig var virksom i egnen omkring Skive. Netop det område er derfor overrepræsenteret i undersøgelsen, selvom en række af Reffsgaards mere tvivlsomme fund er udeladt (Jf. note 7). Ses bort fra M.M. Reffsgaards fund tegner sig dog samme koncentrationsområde i den nordvestlige del af Jylland. Hvad angår vurderingen af M.M. Reffsgaards samling henvises til C.J. Beckers rapport af 21. marts 1951, hvori det bl.a. hedder. « Ved gennemgang af hele materialet har jeg faaet samme indtryk som Norling-Christensen giver udtryk for i sin rapport af 10/6-48, nemlig at udgravningerne reelt er for dårligt oplyst. Som det bl.a. fremgaar af de vedlagte udgravningsbilleder, er Reffsgaards teknik meget primitiv og meget haardhaendyet, idet det aabenbart blot gælder for ham at skaffe flest oldsager frem hurtigst muligt. De enkelte beskrivelser af gravenes maale og størrelse maa tages med al muligt forbehold«.
21. Fundlisten nr. 43.
 22. Fundlisten nr. 48.
 23. Fundlisten nr. 47.
 24. Fundlisten nr. 34.
 25. Fundlisten nr. 42.
 26. Fundlisten nr. 54.
 27. Fundlisten nr. 7 og 59.
 28. Jf. dog K. Ebbesen in press b, fundpublikation no. 46.
 29. Jf. H. Rostholm 1987, s. 39 ff.
 30. B. Odgaard 1985, s. 48 ff. S.T. Andersen et alii 1991.
 31. E. Lomborg 1973, s. 114 ff.

32. J.E. Forssander 1936, s. 101 ff. E. Lomborg 1973, s. 138 ff. K. Ebbesen in press b.
33. B. Odgaard og H. Rostholm 1987, s. 87 ff.
34. Jf. E. Lomborg 1973, s. 114 ff. K. Ebbesen in press b.
35. Et lignende fænomen kendes fra vikingetiden (J. Skaarup 1989: 4 ff.), men her synes det altid at være mand og kone (?), som ligger ovenpå hinanden.
36. J. Brøndsted 1938, s. 281 ff. E. Lomborg 1973, s. 112 ff. Samtlige dybe dolkgrave, undersøgt siden materialeindsamlingen til J. Brøndsted: Danmarks Oldtid, 1938, indgår i fundlisten til denne afhandling.
37. E. Lomborg 1973, s. 130 ff. Samme 1959, s. 55 ff. Samme 1968, s. 91 ff. K. Kersten 1935, s. 1 ff.
38. K. Ebbesen 1995.
39. K. Ebbesen 1995.
40. Jf. K. Ebbesen in press a.
41. Jf. K. Ebbesen 1995. J. Brøndsted 1934, s. 148 ff.
42. Jf. K. Ebbesen 1983, s. 29 ff.
43. Jf. henholdsvis E. Lomborg 1973, s. 121 ff. D. Liversage 1964, s. 32 ff. E. Lomborg 1973, s. 121 ff. P. Schiellerup 1987.
44. K. Ebbesen 1983, s. 49 ff.
45. H. Petersen 1881, s. 299 ff. O. Montelius 1905, s. 184 ff. Samme 1907, s. 1 ff. C.A. Nordman 1935. J.E. Forssander 1936, s. 110 ff. M. Strömberg 1950, s. 173 ff. Samme 1952, s. 159 ff. L. Kaelas 1962, s. 33 ff. Samme 1964, s. 140. Samme 1966, s. 304 ff. O.H. Johansson 1961, s. 5 ff.
46. Jf. E. Lomborg 1973, fig. 71.
47. Jf. C.J. Becker 1936, s. 218 ff. E. Lomborg 1973, s. 66.
48. G. Kunwald 1954, s. 71 ff.
49. D. Liversage 1966, s. 4 ff. E. Lomborg 1973, s. 104 f. K. Ebbesen 1975, s. 278 ff. – in press.
50. D. Liversage 1966, s. 4 ff. K. Ebbesen 1986a.
51. K. Ebbesen 1975, s. 129 ff. Samme 1978, s. 77 ff. Samme 1995. P. Rønne 1986, s. 72 ff.
52. Jf. K. Ebbesen 1975a, s. 107 ff., fig. 1. H. Vandkilde 1989, s. 41 ff. Samme 1991, s. 110.
53. K. Ebbesen 1993b.
54. J. Brøndsted 1957, s. 311 ff. C.J. Becker 1964, s. 121 ff. M. Stenberger 1964, s. 120 ff. Udtrykket senneolitisk kultur, anvendt parallelt med tragtbægerkultur og enkeltgravskultur, er forlængst gledet ud af acceptabel sprogbrug.
55. H. Vandkilde 1989, s. 115 ff.
56. T. Madsen 1978, s. 51 ff. H. Vandkilde 1989, s. 115 ff. L.W. Rasmussen 1990, s. 31 ff. Jf. K. Ebbesen 1994.
57. Keramik: K. Ebbesen 1975, s. 295 ff. Samme 1977, s. 51 ff. Samme 1983, s. 29 ff. Jf. P. Schiellerup 1990, s. 9 ff. Madknive: P.O. Nielsen 1974, s. 61 ff. K. Ebbesen 1994. Spydspidser: K. Ebbesen 1983, s. 25 ff. Pilespidser: K. Ebbesen 1979, s. 72 ff. Økser og mejsler: K. Ebbesen 1981, s. 5 ff. Samme 1986, s. 7 ff. Smykker: K. Ebbesen 1995. Metalsager: H. Vandkilde 1988, s. 115 ff. Samme 1989a, s. 15 ff. Samme 1989, s. 29 ff. Samme 1990, s. 103 ff.
58. K. Ebbesen 1980, s. 147 ff. Samme 1980a, s. 299 ff. Samme 1981, s. 5 ff. Samme

- 1981a, s. 7 ff. Samme 1981b, s. 41 ff. Samme 1982, s. 60 ff. Samme 1986, s. 7 ff. Samme 1987, s. 14 ff.
59. K. Ebbesen 1980b, s. 41 ff. In press a. P. Bennike og K. Ebbesen 1985, s. 20 ff.
61. F. Nielsen og P.O. Nielsen 1985, s. 101 ff. P.O. Nielsen 1988, s. 11 ff. N. Björkhem og U. Säfvestad 1989, s. 77 ff.
61. Lokaliteten ligger lidt vest for Roskilde, helt nede ved bredden af Kattinge Sø, som er en afsnøret halvarm af Roskilde Fjord. Graven er anlagt i en skaldyng fra Ertebølletiden. I denne foretog museumsinspektør C. Neergaard og amatørarkæolog Jens Jensen, Abbetved, en mindre gravning i 1917. Skaldyngen var ca. 55 m lang i retningen NØ-SV og indtil 35 m bred. Den var ca. 0,4-0,5 m tyk. I et af prøvehullerne fremkom ca. 35 m fra skaldyngens sydvestlige ende og ca. 0,45 m under dens overflade bækkenpartiet af et menneske samt en kort flintdolk. En hurtig undersøgelse blev derfor gennemført. Grav A: Den døde er gravlagt i en nedgravning i skaldyngen. Dens grænser kunne ikke erkendes, ligesom den var forstyrret i begge ender. Kun bækkenpartiet og de nærmeste dele af skelettet var ubeskadiget. Den døde har været gravlagt, udstrakt på ryggen med hovedet i vest. Benene lå udstrakt, parallelle mod øst. Tilbage af overkroppen var kun venstre underarm, som lå i oprindelig stilling med retningen VSV-ØNØ. Umiddelbart op til ydersiden af denne lå en flintdolk vandret med spidsen mod nordøst. Tæt op til denne lå endvidere en hel og én fragmenteret bendolk. De lå parallelle med spidsen mod nordøst. Den først påtrufne dolk viste sig ved undersøgelsen at ligge umiddelbart ovenpå den venstre del af bækkenpartiet med skæftet hvilende på hofteskålen. På plads lå også begge lårben, samt den øverste ende af skinne- og lægben. Udgraveren skønner, at den døde var en velvoksen mand. Grav B: Vest for grav A og ca. 10 cm dybere fandtes yderligere et skelet, som dog var helt forstyrret. I oprindelig stilling lå kun underkæben, dele af venstre over- og underarm; noget af højre overarm samt venstre lår- og skinneben. Det kunne ses, at den døde var blevet gravlagt, liggende udstrakt på ryggen i retningen øst-vest, med hovedet i vest og armene ned langs siden. Der fandtes ingen gravgaver. Gravens omrids kunne ikke ses, men fundforholdene godtgjorde, at denne grav B er ældre end grav A. Ved undersøgelsen fandtes yderligere en del spredte menneskeknogler. Det kan ikke afgøres, om de repræsenterer en tredje, stærkt forstyrret grav. Endvidere fortaltes det på egnen, at der tidligere var fundet skeletter i skaldyngen. Fundene (NM A 29.724-27): 1. Flintdolk (type V). Der sidder en knast i skaftenden, og på skaftets ene bredside ses et fejlhug. Bladet er opskærpet; der er gnidemærker på skaftet og butslidning på skaftendehjørnerne. 17,8 cm l., 4,1 cm br., 1,7 cm t. 2. Flintdolk (type V). Der er hverken gnidemærker, butslidning eller opskærpnings. Stykket er nyt og ubrugt. 21,5 cm l., 4,8 cm br., 1,3 cm t. 3. Bendolk, tildannet af en flækket rørknogle. Den naturlige knogleoverflade danner dolkens forside. Spidsen har spidsovalt tværsnit og er tilglattet fra alle 4 sider. Der er brugsspor på spidsen. 21,2 cm l., 2,4 cm br. og 1,1 cm t. 4. Bendolk, tildannet af en flækket rørknogle. Spidsen har rundt tværsnit og er tildannet fra alle 4 sider. Der er brugsspor ved spidsen. 18,5 cm l., 2,8 cm br., 1,2 cm t.
62. E. Lomborg 1968a, s. 219 ff. H. Vandkilde 1990, s. 103 ff.
63. Jf. J. Bousek 1985.
64. H. Norling-Christensen 1940, s. 7 ff.
65. Depotfund fra Kolby Kås, Tranebjerg sogn (SMT u. nr.) er fremkommet i Dallebæk ved Kolby Kås på Samsø. Det vejer i alt 1,6 kg og består af: 1. Flintdolk (type I)

- med små skorpeletter. Den er ubrugt og næppe færdig. 27,0 cm l., 5,9 cm br., 1,2 cm t. 250 gr. 2. Flintdolk (type Ix) med knast ved skaftenden. Den er ubrugt og næppe færdig. 17,5 cm l., 5,8 cm br., 0,9 cm t. 130 gr. 3. Skaftenden af en flintdolk (type Ix), afbrudt ved optagelsen. Ingen gnidemærker; sandsynligvis ikke færdig. 1,1 cm t. 50 gr. 4. Symm. fladehugget flintsegl helt uden brugsspor. 14,0 cm l., 5,2 cm br. og 0,9 cm t. 80 gr. 5. Symm. fladehugget flintsegl helt uden brugsspor. 13,5 cm l., 4,5 cm br., 1,2 cm t. 80 gr. 6. Symm. fladehugget flintsegl helt uden brugsspor. Lidt fragm. ved optagelsen. Skorpeplet på den ene side. > 13,0 cm l., 5,5 cm br., 0,8 cm t. 80 gr. 7. Skeformet skraber med skorpe på oversiden. Den er retoucheret fra bagsiden hele vejen rundt. På skaftdelen er meget tydelige gnidemærker. Stykket har således været brugt, indsat i et træskaft. 11,5 cm l., 7,0 cm br., 1,4 cm t. 8. Skeformet skraber med skorpe på skaftdelen. Skraberæggen omfatter kun den rundede del. Der er gnidemærker efter skæftningen på skaftdelen. 12,0 cm l., 5,0 cm br., 1,6 cm t. 9. Skeformet skraber med skorpeletter på oversiden. Den er retoucheret hele vejen rundt. På skaftdelen ses gnidemærker efter skæftningen. 9,5 cm l., 6,0 cm br., 1,6 cm t. 10. Skeformet skraber med skorpe på mere end halvdelen af oversiden. Den er retoucheret hele vejen rundt, undtagen på slagbuleenden. 9,5 cm l., 4,2 cm br., 1,3 cm t. 11. Skeformet skraber, retoucheret fra bagsiden hele vejen rundt. 10,1 cm l., 4,3 cm br., 1,6 cm t. 12. Skeformet skraber, retoucheret fra bagsiden hele vejen rundt. 8,9 cm l., 4,8 cm br., 1,4 cm t. 13. Skeformet skraber med skorpeplet på oversiden. Den er retoucheret fra bagsiden hele vejen rundt. 7,4 cm l., 4,7 cm br., 1,4 cm t. 14. Skeformet skraber, retoucheret fra bagsiden hele vejen rundt. 7,1 cm l., 4,9 cm br., 1,4 cm t. 15. Skeformet skraber, retoucheret fra bagsiden hele vejen rundt. På skaftdelen ses tydelige gnidemærker efter skæftet. 7,0 cm l., 5,1 cm br., 1,0 cm t. 16. Groft tilhugget flækkeskraber, retoucheret fra bagsiden hele vejen rundt. 8,6 cm l., 3,5 cm br., 1,4 cm t. 17. Flækkeskraber med skorpeplet på slagfladen. I den modsatte ende en kraftig skraberæg. 10,0 cm l., 2,6 cm br., 1,0 cm t. 18. Skiveskraber, retoucheret fra bagsiden hele vejen rundt. 7,2 cm l., 5,1 cm br., 1,0 cm t. 19. Skiveskraber med bagfra lavet retouche hele vejen rundt. 6,6 cm l., 4,8 cm br., 0,8 cm t. 20. Skiveskraber med skorpeplet på forsiden. Bagfra lavet retouche hele vejen rundt. 9,0 cm l., 5,6 cm br. og 1,4 cm t. 21. Skiveskraber med bagfra lavet retouche hele vejen rundt. 8,5 cm l., 5,3 cm br., 1,2 cm t. 22. Skiveskraber med skorpe på slagfladen. Bagfra lavet retouche hele vejen rundt. 9,6 cm l., 5,9 cm br., 1,3 cm t.
66. A. Steensberg 1943, s. 31 ff. Jf. A. Oldeberg 1932, s. 209 ff.
67. Seglene er tildannet ved tilhugning af en egnet flintknold, eller i enkelte tilfælde et tilstrækkeligt stort afslag. Den sidste tildannelse er foretaget ved afpresning i fladehugningsteknikken. På enkelte segle ses tendens til parallelhugning. Seglene (type I og II) har enten lige eller en mere eller mindre konkav æg, ligesom ryggen er konkav. Segle med en helt lige æg tilhører alle type I og er meget sjældne. Ægforløbet er jævnt på begge typer, dog krummer type II mere ved det ene æghjørne. Nye segle er op til ca. 20 cm lange og ca. 6-7 cm høje. De er ca. 0,5-1 cm tykke og vejer ca. 50-100 gram, idet gennemsnitsvægten er ca. 70 gram. I depotfundene optræder både ufærdige segle, nye segle og brugte segle. Påfaldende mange viser brugsspor, muligvis fordi mange af segldepoterne er høstofre. Gloss er meget almindelig på stykkerne. Den findes på bredsiderne fra æggen op mod ryggen. Glossen findes dog næsten aldrig på et ca. 1 cm bredt parti langs ryggen. Det glossfri parti følger ryggens krumning fra hjørne til hjørne og angiver sandsynligvis skaftets plads. Skæftede

segle er aldrig fundet. Der er dog ofte kraftige gnidemærker på ryggen. Seglene må have siddet i en revne i et buet skaft, muligvis med håndtag. Æggen på seglene kan være så stærkt opskærpet, at æg og ryg bliver næsten ensdannet konkave. Oftest er opskærpingen sket ved en ny fladehugning langs hele kanten. Sjældnere er æggen retoucheret. Denne teknik giver en for stejl æg med nedsat skærekraft. En tredje form for opskærping er en grovere eller finere tanding af hele æggen. Denne tanding var årsagen til, at seglene tidligere kaldtes »rygsave«. Den forekommer kun på stykker med gloss, som den i øvrigt bryder. Det er således et sekundært fænomen, knyttet til en særlig form for opskærping.

68. Depotfund fra Sjørup, Års sogn (FSM A 610-13). Fremkom ved pløjning af en englod. Stykkerne lå umiddelbart samlede, ca. 25 cm under jordoverfladen. 1. Uslebent, svær, bredægget retøkse med V-formet længdesnit. Der ses en stor knast på den ene bredside. 17,2 cm l., æb. 6,9 cm, ni. 3,6 x 3,0 cm. 430 gr. 2. Asymm. fladehugget flintsegl med tydelig gloss ved æggen. 18,5 cm l., 3,8 cm h. og 0,7 cm t. 79 gr. 3. Asymm. fladehugget flintsegl med kraftig gloss ved æggen og tydelige gnidemærker på den modsatte kant. 14,7 cm l., 2,8 cm h. og 1,0 cm t. 4. Asymm. fladehugget flintsegl med kraftig gloss ved æggen og gnidemærker på den modsatte kant. 17,0 cm l., 3,5 cm h og, 0,7 cm t.
69. J.E. Forssander 1936, s. 200 ff.
70. Fundene K. Ebbesen 1982: note 15, no. 49, 51, 57, 59, 61-63, 67-69. 73, 76, 79-80, 84, 88 og 92. Tillige nr. 30 og 72 med usikkert fundsted. Typen indgår i depotfundet fra Ingstrup, Ingstrup sg, i kombination med segle af type I. Jf. tillige A. Steensberg 1943: 42 f. Tillige: Svarte Mosse, Backa, Vallda sn (GAM 7348-51, G. Sarauw og J. Alin 1923, fig. 100). Björlanda, Lilleby, Göteborg (GAM 48.540: 1-4). 4 symm. segle, fundet ved at løfte en stor sten.
71. Henholdsvis K. Ebbesen 1982, note 15, nr. 63, 68 og 73 (type I) og nr. 59 og 67 (type III).
72. Jf. E. Lomborg 1973, s. 28 ff.
73. K. Ebbesen 1977, s. 51 ff. Samme 1994. D. Liversage 1987, s. 101 ff. T. Skov 1982, s. 39 ff.
74. K. Ebbesen 1980, s. 74 ff.
75. C. Strahm 1971, s. 75 ff.
76. K. Ebbesen in press b.
77. N.A. Christiansen 1952. H.H. Andersen og P. Kjærum 1967, s. 37 ff.
78. Jf. K. Ebbesen 1994.
79. Jf. E. Lomborg 1959, s. 99. C.O. Cederlund 1961, s. 65 ff. A. Segerberg 1975-77, s. 159 ff.
80. E. Lomborg 1973, fig. 70. Jf. C. Fabech 1986, s. 55 ff. H. Vandkilde 1989, s. 38.
81. H. Vandkilde 1989, s. 34 ff.
82. C. Nedergaard 1897, s. 9 ff. H. Vandkilde 1988, s. 115 ff. K. Randsborg 1991, s. 109 ff.
83. H.C. Broholm 1943, s. 207.
84. H. Vandkilde 1989, s. 41. Jf. J. M. Coles og A.F. Harding 1979 s. 23 ff.
85. M. Sahlins og E.R. Service 1960. M. Sahlins 1968. Samme 1972. E.R. Service 1971. J. Hastrup og K. Ovesen 1980, s. 163 ff.
86. C.J. Becker 1951, s. 135 ff. Samme 1951a, s. 107 ff. P.V. Glob 1951, s. 23 ff.
87. Sammenhold K. Ebbesen 1986, fig. 6 og H. Vandkilde 1989, fig. 15
88. Jf. S. Lindqvist 1927, s. 96 ff.

LITTERATUR

- Andersen, H.H. & P. Kjærsum 1967: Senneolitiske gravanlæg i Tønning Skov. *Kuml*.
- Andersen, S.T. et alii 1991: *Pollenanalytiske Undersøgelser 1988-1989-1990*. København.
- Andersbjörk, J.A. 1932: Västergötlands megalitgravar. *Västergötlands fornminnesföreningens Tidskrift* IV, 5-6. Falköping.
- Aner, E & K. Kersten 1973 ff: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Neumünster.
- Bagge, A. & L. Kaelas 1951-52: *Die Funde aus Dolmen und Ganggräber in Schonen*. I-II. Stockholm.
- Bahnsen, K. 1892: Stenalderen. Meddelelser fra Nationalmuseets danske Samlinger. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Baudou, E. 1960: *Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis*. Stockholm.
- Becker, C.J. 1936: Enkeltgravskulturen på de danske øer. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Becker, C.J. 1951: Late-Neolithic Flint Mines at Aalborg. *Acta Archaeologica* 22.
- Becker, C.J. 1951a: Flintgruberne ved Aalborg. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*.
- Becker, C.J. 1957: Nogle keramikfund fra det jyske enkeltgravsområde. *Finlands Fornminnesföreningens Tidskrift* 58.
- Becker, C.J. 1964: Sen-neolitikum i Norden. *TOR* 10, 1964.
- Bennike, P & K. Ebbesen 1985: Stenstrup-manden. *Fra Holbæk Amt*.
- Berg, H. 1964: Yngre Stenalder. I: M. Rud (red.): *Jeg ser på oldsager*. København.
- Blomqvist, L. 1989: *Megalitgravarna i Sverige*. Falköping.
- Bouzek, J. 1985: *The Aegeans, Anatolian and Europe. Cultural interrelations in the second millennium B.C.* Göteborg.
- Broholm, H.C. 1943-47: *Danmarks Bronzealder I-IV*. København.
- Broholm, H.C. 1952: *Danske Oldsager III. Ældre Bronzealder*. København.
- Bruzelius, N.G. 1853: *Svenska Fornlämningar I*.
- Brøndsted, J. 1934: Inedita aus dem dänischen Nationalmuseum. *Acta Archaeologica* 5.
- Brøndsted, J. 1938: *Danmarks Oldtid. Stenalderen*. København. 2. udgave 1957.
- Bröste, K. et alii. 1954-6: *Prehistoric Man in Denmark*. I-II. København.
- Cederlund, C.O. 1961: Yxor av Hagebyhögatyp. *Fornvännen*.
- Christiansen, N.A. 1942: *En Sommers arkæologiske Strejftog på Roskildeegnen 1941*. Roskilde.
- Coles, J.M & A.F. Harding 1979: *The Bronze Age in Europa*. London.
- Davidson, K. 1980: Bronzealderhuse fra Jegstrup ved Skive. *MIV* 10.
- Ebbesen, K 1975: *Die jüngere Trichterbecherkultur auf den dänischen Inseln*. Arkæologiske Studier II. København.
- Ebbesen, K. 1975a: Comments on E. Lomborg, Die Flintdolche Dänemarks. *NAR* 8.
- Ebbesen, K. 1977: Sikar og Klokkebægerkultur. *Holstebro Museum. Årsskrift*.
- Ebbesen, K. 1978: *Tragtbecherkultur i Nordjylland*. Nordiske Fortidsminder B 4. København.
- Ebbesen, K. 1979: Nordvestjyllands dysser og jættestuer. *Holstebro Museum, Årsskrift*.
- Ebbesen, K. 1980: Die Silexbeil-depots Südkandinaviens und Ihre Verbreitung. *Bochum-Symposium*.
- Ebbesen, K. 1980a: Flintafslag som offer. *Kuml*.
- Ebbesen, K. 1980b: Et offerkar fra Bronzealderen. *Fra Frederiksborg Amt*.
- Ebbesen, K. 1981: Offerfundet fra Suldrup i Himmerland. *Fra Himmerland og Kjær Herred*.

- Ebbesen, K. 1981a: Klæstrup-fundet. Flintofre fra ældre bronzealder. *Vendsysseliske Årbøger*.
- Ebbesen, K. 1981b: Offerfundet fra Å Højrup. Bronzealderens Mejseldepoter. *Harja*.
- Ebbesen, K. 1982: Yngre Stenalderens depotfund som bebyggelsehistorisk kildemateriale. I: H. Thrane (red.), *Bebyggelses-symposium*. Odense.
- Ebbesen, K. 1983: Yngre neolitiske gravkister med indgang. Bøstrupkisterne. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Ebbesen, K. 1985: Bornholms dysser og jættestuer. *Bornholmske samlinger*.
- Ebbesen, K. 1986: Offerfundet fra Vejleby. *Fra Holbæk Amt*.
- Ebbesen, K. 1986a: Danske kannibaler og hovedjægere. *JyllandsPosten*. Kronik 31. maj 1986.
- Ebbesen, K. 1987: Et sjældent offerfund fra stenalderen. *Museet på Koldinghus. Årbog*.
- Ebbesen, K. 1989: *Gravhøjenes mennesker*. København.
- Ebbesen, K. 1989a: Kong Arrilds høj/ Das Hügelgrab König Arrild. *Slesvigland*, 5.
- Ebbesen, K. 1990: Bønder - og hovedjægere ?. *Danmarks Oldtid 2*. København.
- Ebbesen, K. 1992: Tragtbægerkulturens dolkstave. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Ebbesen, K. 1995: Spätneolithische Schmuckmode. *Acta Archaeologica* 66.
- Ebbesen, K. in press a: *The Battle Axe Period*.
- Ebbesen, K. in press b: *Megalithic Tombs in Denmark*.
- Fabeck, C. 1986: Storstenskisten fra Blære. *Kuml*.
- Forssander, J.E. 1936: *Der ostskandinavische Norden während der ältesten Metallzeit Europas*. Lund.
- Glob, P.V. 1952: *Danske Oldsager II. Yngre stenalder*. København.
- Glob, P.V. 1951: En flintsmedie på Fornæs. *Kuml*.
- Hachmann, R. 1957: *Die frühe Bronzezeit im westlicheen Ostseegebiet und ihre mittel- und südsteuropäischen Beziehungen*. Hamburg.
- Hansen, F. 1923: Gånggriftundersökningar i Harjagers Härad. *Historisk Tidsskrift för Skåneland V*.
- Hastrup, K. & J. Ovesen 1980: *Etnografisk Grundbog*. København.
- Jacob-Friesen, G. 1967: *Bronzezeitlichen Lanzensspitzen Norddeutschlands und Skandinaviens*. Hannover.
- Jaanusson, H. 1969: Hällkistan från Bjurhorda i Västerås. *Fornvännen*.
- Jensen, J.Aa. 1972: Bopladsen Myrhøj. *Kuml*.
- Johansson, B.O.H. 1961: Stenåldershällkistor från svensk-norska gränslandskap. *TOR*.
- Kersten, K. 1935: *Zur älteren nordischen Bronzezeit*. Neumünster.
- Kjær, H. 1910: Gravkister fra Stenalderens slutningstid. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Kjær, H. 1912: Et mærkeligt arkæologisk-anthropologisk Fund fra Stenalderen. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Kjær, H. 1928: *Vor Oldtids Mindesmærker*. København.
- Knudsen, S.Å. 1982: *Landskab og oldtid. Atlas over Søllerød og Lyngby-Taarbæk kommuner*. København.
- Kunwald, G. 1954: De ældste vidnesbyrd om ligbrænding i Danmarks oldtid. *Dansk Ligbrændingsforenings beretning 1954*.
- Kaelas, L. 1962: Stenkammergraver i Sverige och deres europeiska Bakgrund. *Proxima Thule*.
- Kaelas, L. 1964: Sen-neolitikum i Norden. *TOR*.

- Kaelas, L. 1966: Megalithic Tombs in South Scandinavia. Migration or cultural influence? *Palaeohistoria* XII.
- Lindqvist, S. 1927: En bronsaldersdepå från Storevreta nära Uppsala. *Fornvännen*.
- Liversage, D. 1964: En hellekiste ved Gerdrup, Københavns Amt. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Liversage, D. 1966: Stemningsfuld begravelse. *Skalk*, nr. 3.
- Liversage, D. 1987: Mortens Sande - A single Grave Camp Site in Northwest Jutland. *Journal of Danish Archaeology*.
- Lomborg, E. 1959: Donauländische Kulturbeziehungen und die relative Chronologie der frühen Bronzezeit. *Acta Archaeologica* 30.
- Lomborg, E. 1959a: Fladehuggede flintredskaber i gravfund fra ældre bronzealder. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Lomborg, E. 1968: Den tidlige bronzealders kronologi. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Lomborg, E. 1968a: Frühbronzezeitliche trianguläre Metalldolche in Dänemark. *Acta Archaeologica* 39.
- Lomborg, E. 1973: *Die Flintdolche Dänemarks*. Nordiske Fortidsminder B 1. København.
- Madsen, A.P. 1868: *Afbildninger af danske oldsager og Mindesmærker. Stenalderen*. København.
- Madsen, T. 1978: Perioder og periodeovergange i neolitikum: Om forskellige fundtypers egnethed til kronologiske opdelinger. *Hikuin* 4.
- Montelius, O. 1905: Orienten och Europa. *Antiquarisk Tidsskrift för Sverige* 13.
- Montelius, O. 1907: Graf från stenåldern upptäckt vid Örings i Ekeby socken. *Meddelanden från Östergötlands forminnesföreningen*.
- Montelius, O. 1917: *Minnen från vor Forntid*. Stockholm.
- Müller, S. 1888: *Ordning af Danmarks Oldsager. Steenalderen*. København.
- Müller, S. 1902: *Flintdolke i den nordiske Stenalder*. Nordiske Fortidsminder I, København.
- Müller, S. 1914: Sønderjyllands bronzealder. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Nielsen, F.O. & P.O. Nielsen 1985: Middle and Late Neolithic Houses at Limensgård, Bornholm. *Journal of Danish Archaeology* 4.
- Nielsen, H.A. 1911: Yderligere Bidrag til Danmarks Stenalderbefolknings Anthropologi. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Nielsen, H.A. 1915: Fortsatte Bidrag til vort Oldtidsfolks Antropologi. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Nielsen, P.O. 1974: De såkaldte »madknive« af flint. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Nielsen, P.O. 1988: Neolitiske bopladser. I: RAS (red.) *Arkæologiske Udgravninger i Danmark*.
- Neergaard, C. 1897: Nogle depotfund fra bronzealderen. *Nordiske Fortidsminder* I,3. København.
- Nordman, C.A. 1917: *Nya Jættestuefynd*. Nordiske Fortidsminder II,2. København.
- Nordman, C.A. 1917a: Studier öfver Gånggriftkulturen i Danmark. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Nordman, C.A. 1935: The megalithic Culture. *Finlands Fornminnesföreningens Tidsskrift* 39.1. Helsinki 1939.
- Norling-Christensen, H. 1940: Gilbjerg hoved-fundet. *Fra det gamle Gilleleje*.
- Nørgård, P.C.O. 1967: Stenkistegrav. *Skalk*, nr. 6.

- Odgaard, B. 1985: Kulturlandskabets historie i Vestjylland. *Antikvariske Studier* 7.
- Odgaard, B. & H. Rostholm 1987: A Single Grave Barrow at Harreskov, Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 6.
- Oldeberg, A. 1932: Some Contributions to the Earliest History of the Siecle. *Acta Archaeologica* 3.
- Oldeberg, A. 1954: Hellekisten från Ingemarstorp i Västergötland. *Antikvarisk Arkiv* I. Stockholm.
- Oldeberg, A. 1974: *Die ältere Metallzeit in Schweden* I-II. Stockholm.
- Olesen, L.H & T. Skov 1989: *Oltidsvejen fra Vesterhavet til Karup Å*. Holstebro.
- Petersen, H. 1881: Om Stenalderens Gravformer i Danmark og deres indbyrdes Tidsforhold. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Petersen, L. 1983: *Bornholm i oldtiden*. Rønne.
- Petersson, K.-G. 1956: Undersökning av hållkistor vid Torslunda på Öland. *Fornvännen*.
- RAS (red.) 1987a: *Danmarks længste udgravning*. København.
- Rasmussen, L.W. 1990: Dolkproduktion og -distribution i senneolitikum. *Hikuin* 16.
- Rostholm, H. 1987: De første bønder. *FRAM*.
- Rønne, P. 1886: Stilvariationer i ældre bronzealder. Undersøgelser over lokalforskelle i brug af ornament og oldsager i ældre bronzealders anden periode. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Sahlins, M. 1968: *Tribesmen*. New Jersey.
- Sahlins, M. 1972: *Stone Age Economies*. New York.
- Sahlins, M. & E. Service 1960: *Evolution and Culture*. Ann Arbor.
- Sahlström, K.E. 1928: *Kåkindes härads fornminnen*. Skövde.
- Sahlström, K.E. 1932: *Gudhems härads fornminnen*. Skövde.
- Sarauw, G. & J. Alin 1923: *Götaälvmrådets fornminnen*. Göteborg.
- Schiellerup, P. 1987: Senneolitiske gravhøje i Himmelev med hellekister af »sjællandsk type«. *ROMU*.
- Schiellerup, P. 1990: Senneolitisk gravkeramik - et upåagtet gravudstyr. *ROMU*.
- Schnittger, B. 1937: Hälles och Kisas gravar på Kinnekulla. *Västergötlands Fornminnesföreningens Tidsskrift* IV,1.
- Segerberg, A. 1975-77: Den enkla skafthålsyxans av sten. - Fyndförhållanden och datering. *TOR*.
- Service, E.R. 1971: *Primitiv Social Organisation*. New York.
- Siemen, P. 1979: En fladmarksgrav fra overgangen mellem senneolitikum og ældre bronzealder. *Antikvariske Studier*.
- Skaarup, J. 1989: Dobbeltgrave. *Skalk*, nr. 3.
- Skov, T. 1982: A Late Neolithic House Site with Bell Beaker Pottery at Stendis, Northwestern Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 1.
- Sprockhoff, E. 1930: Hügelgräber bei Vorwohlde im Kreise Sulinge. *Prähistorische Zeitschrift* 21.
- Stenberger, M. 1964: *Det forntida Sverige*. Stockholm.
- Steensberg, A. 1943: *Ancient Harvesting Implements*. København.
- Strahm, C. 1971: *Die Gliederung der schnurkeramischen Kultur in der Schweiz*. Basel.
- Strömberg, M. 1950: Two Stone Cists at Villands Vånga. *Meddelanden från Lunds Universitets historiska Museum* 1949-50.
- Strömberg, M. 1952: Die Bestattungsformen in Schonen während des Spätneolithikums. *Meddelanden från Lunds Universitets historiska Museum*.

- Strömberg, M. 1954: Bronzezeitliche Wohnplätze in Schonen. *Meddelanden från Lunds Universitets historiska Museum*.
- Strömberg, M. 1955: Stenålderns Slutfase i Villands Härad. *Handlingar ang. Villands Härad* 12.
- Strömberg, M. 1975: *Studien zu einen Gräberfeld in Löderup*. Lund.
- Strömberg, M. 1975a: *Bronsålder på Österlen*. Ystad.
- Sylvest, B. 1970: Doltidsgrav med ravsmykker. *Kuml*.
- Thomsen, C.J. 1832: Udsigt over nordiske Steenoldsager fra den hedenske Tid. *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed* 1.
- Thorvildsen, K. 1939: Dobbeltjættestuen på Kyndeløse Mark. *Fra Nationalmuseets Arbejds-mark*.
- Vandkilde, V. 1988: A late Neolithic Hoard with Objects of Bronze and Gold from Skeldal, Central Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 7.
- Vandkilde, H. 1989: Det ældste metalmiljø i Danmark. I: J. Poulsen (red.), *Regionale forhold i nordisk bronzealder*. Højbjerg.
- Vandkilde, H. 1989a: Von der Steinzeit bis zur Bronzezeit in Dänemark. *Zeitschrift für Ethnologie* 23.
- Vandkilde, H. 1990: A Late Neolithic Hoard from Vigerslev, North Sealand. *Journal of Danish Archaeology* 9.
- Vandkilde, H. 1990a: Metal Analyses of the Skeldal Hoard and Aspects of Early Danish Metal Use. *Journal of Danish Archaeology* 9.
- Vandkilde, H. 1991: Senneolitikum ved Limfjorden: Fra dominans til anonymitet. *Limfjordsprojektet. Rapport* 1.
- Worsaae, J.J.A. 1859: *Afbildninger fra Det Kongelige Museum for de nordiske Oldsager*. København.

A group of mounds near Kvindvad in Western Jutland

The group of mounds in question is situated near Kvindvad in Western Jutland, a little more than ten kilometres from the town of Herning (Figs. 1-3). It is the only known group of mounds from the late Neolithic Age in Denmark. It consists of four mounds situated close together on the western side of a ridge. All the graves are dagger graves, and two of them are tiered graves.

In mound no.1 (Figs. 4-6), a rectangular east-west orientated tiered grave was identified. It had been dug 0.6 metres into the subsoil and had a filling of earth and stones. The grave structure was covered by a stone paving. Grave A, which contained a flint dagger of type IA, was dug 0.4 metres into the subsoil. Grave B, also containing a flint dagger of type IA, was found at the bottom of grave A. This grave had faint traces of a wooden coffin.

Mound 2 (Figs. 7-8) had been built over just one burial. This grave had a northeast-southwest orientation and was filled with stones. Colouring of the earth showed that the grave had contained a wooden coffin. The grave contained a flint for striking fire, recycled from a flint dagger of type Ix.

Mound 3 (Figs. 9-10) had a diameter of 8 to 10 metres and a height of 0.25 to 0.30 metres. It had been constructed above a deep dagger grave with the faint remains of a wooden coffin. The grave was filled in with earth and stones. In the southwestern corner of the grave, a small heap of cremated bones and a pottery sherd were found a little above the bottom of the grave.

Mound 4 (Figs. 11-15) had a diameter of 10 metres and a height of 0.25 to 3.0 metres. It had been constructed over a stone

paving, which covered a tiered grave. The grave had a northwest-southeast orientation and was filled with stones. At a depth of 0.4 metres were the faint remains of a wooden coffin (grave A). It contained a flint dagger of type IA/B and a slate whetstone pendant. At the bottom of the grave (grave B) was a carefully made stone paving, on top of which yet another coffin had been resting. Two arrowheads with a concave base belong to this grave.

The construction of the mounds corresponds to the older mounds known from the single grave culture. All four mounds contained so-called "deep dagger graves," i.e. graves dug at least 1 metre into the subsoil.

Almost all deep dagger graves are found in Northern and Central Jutland, with a marked concentration in Northwestern Jutland. Almost all deep dagger graves date from the late Neolithic Age A, with just a few dating from the late Neolithic Age B.

The structures in two of the mounds are so-called tiered graves, which are characterized by having two burials in the same hole, one on top of the other. This is a very special burial custom, which occurs sporadically in the early and the late Neolithic Age across large parts of North and Central Europe.

As is the case in the mounds at Kvindvad (Figs. 16-18), flint daggers are in general the most common grave goods in late Neolithic male graves. Slate pendants, on the other hand, occur only sporadically. The arrowheads with a concave base probably represent yet another weapon, i.e. the bow and arrow. These arrowheads are defined by a length not exceeding 8 cm, and by their concave base. This type occurs at

the beginning of the late Neolithic Age and continues until period V of the Bronze Age (2400-600BC). So far, no one has succeeded in creating a typological and chronological classification of them. Generally, the arrows have a length of 2 to 6 cm and a thickness of 5 mm.

Arrowheads with a concave base often occur in graves (some may even be the cause of death). Their numbers vary from one to twelve (Fig. 21). They occur in at least 57 late Neolithic closed graves. In 31 cases they occur together with flint daggers of type I, in seven cases in combination with daggers of type II.

The burial custom of sending the dead to the grave with a bow and arrows thus seems to be primarily from the late Neolithic period A, but it continues into period B. In the later periods, the arrows occur more sporadically as grave goods. Graves containing arrows with a concave base show a clear concentration in Northern Jutland, where they occur mainly in the area surrounding the western Limfjord (Figs. 19-20).

Ebbe Lomborg (1973 – cf. 1959 and 1968) divided the country into two geographic zones. Zone I comprised Northern Jutland and the islands, zone II comprised Southern Jutland and Schleswig-Holstein. The boundary between the two areas ran across Central Jutland.

The grave types and burial customs described here occur across this boundary and in both zones. Moreover, neither the distribution nor the use of late Neolithic jewellery provides any evidence to support the traditional zone division.

The same applies to grave forms and burial customs.

The most frequently found burial custom in the late Neolithic Age is the burial of the dead in the old megalith graves. This burial custom is known from all over the country and throughout the age.

Stone cists can be divided into at least two different types, which can be separated chronologically and geographically: 1. Small, north-south oriented stone cists (“stenkister” in Danish), which occur only in Northern Jutland during the early part of the late Neolithic Age. They probably originate from the early Neolithic stone cists, and were also built during the late Neolithic Age. 2. The so-called “Zealandic stone cists”, which are known only from Eastern Denmark, with a marked concentration in Northern Zealand. Almost all date from period C of the late Neolithic Age. These stone cists should be regarded as part of a larger context including Western Sweden and other areas of the Scandinavian Peninsula. They are connected to the late Western European megalith tradition, which became widespread in Western Sweden primarily during the end of the late Neolithic Age, but which also involved nearby parts of Denmark. It is noteworthy that these Western European contacts passed directly from Western Europe to Western Sweden – for the most part without passing through Denmark.

Late Neolithic burial mounds are almost exclusively a Jutland phenomenon, although primary mound graves are rare. Among these, the deep dagger graves have an important position, as shown above.

Among the “secondary” mound graves, the so-called “upper graves” are the most frequent form. In these, the coffin is surrounded by stone packing and is placed in the upper part of an old burial mound, usually an old single grave mound. The type is therefore almost exclusively found in the area where single grave mounds occur.

Flat burials occur sporadically all over the country, with a characteristic concentration in Eastern Zealand.

Late Neolithic cremation graves occur only randomly in Northern Jutland, and in an early part of the age.

As neither the grave types nor the burial customs support Ebbe Lomborg's zone grouping, this has to be rejected as regards the late Neolithic Age.

As regards the early Bronze Age, the division of Denmark into zones has been justified by the fact that Southern Jutland had connections with the Sögel-Wohldencircle and the western mound grave culture, whereas the rest of the country had direct contacts to Central Europe. The regional differences known from Northern Germany, as recognized from the bronze objects, thus applied in Denmark as well during the Bronze Age. In relation to the period prior to this they must be rejected.

During the late Neolithic Age, Denmark consisted of small geographical areas, each with its own characteristics, just as was the case during the early and middle Neolithic Age.

By the beginning of the late Neolithic Age, the area surrounding the Limfjord was the most important of these local areas. This is mainly expressed in the pottery, which is decorated in the Myrhøj style. It is possible that important elements of the late Neolithic culture came into existence in the area by the beginning of this age.

The late Neolithic Age spans a very long period of time with a very rich and versatile source material. According to the C-14 datings, this age lasted for approximately 700 years, from c.2400 to c.1700 BC.

The flint daggers which appear at the beginning of this age dominate. They are used as a stabbing weapon, as a stone for striking fire, and as a knife. The spearheads also represent a new weapon type. Other new items by the beginning of the age are spoon-shaped scrapers, and food knives. Crescent-shaped flint sickles (type I is symmetrical, type II is asymmetrical, i.e. they have their widest point near one of the tips) replace flint flake sickles. An important novelty by the early Neolithic Age

is also the vertical loom and a general change in style of dress. By and large, the early Neolithic houses are unknown, and so it is impossible to determine whether the large longhouses from the late Neolithic Age also represent a novelty.

The evidence suggests that the changes at the beginning of the late Neolithic Age happened very quickly, probably within a generation. After that, late Neolithic society was marked by conservatism that was extreme, even in the context of Stone Age peasant society. The changes during the nearly 700 year long period are few and insignificant.

Denmark in the late Neolithic Age must be characterized as a tribal society. No decisive social differences are recognizable. The basic occupation was farming, primarily animal husbandry. Apart from this, a small late-Neolithic element known from the old kitchen middens from the Ertebølle culture provides indications of some sea hunting and fishing.

The very large late-Neolithic houses indicate that all inhabitants of a settlement lived under the same roof.

Most likely, power within the society lay in the hands of the old men, which would explain the extreme conservatism. Development was slow and kept within the framework already created during period A of the late Neolithic Age. Bronze Age phenomena from Western and Central Europe were adopted with huge delays and adapted to local traditions.

These conditions only changed slowly during C/Per I of the late Neolithic Age. It was not until Bronze Age period II that the old pattern was broken and Danish society developed into a new society ruled by chieftains.

*Klaus Ebbesen
Hørsholm*

Translated by Annette Lerche Trolle